

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τίτλος πτυχιακής εργασίας

«Διεμφυλικότητα: Γνώσεις, στάσεις και ετοιμότητα τελειόφοιτων κοινωνικής εργασίας να εργαστούν με τρανς άτομα»

Υπεύθυνη Καθηγήτρια: Βασιλεία Παπαδάκη

Φοιτήτριες: Κόντι Πάμελα (ΥΚ5786)

Τσεμεντζή Αικατερίνη Μαρία (ΥΚ5714)

Ηράκλειο, 2023

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	6
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	7
ABSTRACT.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΔΙΕΜΦΥΛΙΚΟΤΗΤΑ.....	12
1.1 Βιολογικό φύλο (sex).....	12
1.2 Κοινωνικό φύλο (gender).....	12
1.3 Έκφραση φύλου.....	13
1.4 Ταυτότητα φύλου.....	13
1.5 Διεμφυλικότητα.....	14
1.6 Παθολογικοποίηση διεμφυλικότητας.....	15
1.7 Επαναπροσδιορισμός φύλου.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΡΑΝΣ ΑΤΟΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ.....	19
2.1 Προστασία δικαιωμάτων των τρανσ ατόμων.....	19
α. Σε εθνικό επίπεδο.....	19
β. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο.....	22
2.2 Νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου στην Ελλάδα.....	24
2.3 Αδυναμίες του ψηφίσματος.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΥΛΟΥ – ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ.....	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΡΑΝΣ ΑΤΟΜΑ.....	35
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	40
Σκοπός έρευνας.....	40
Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων ή υποθέσεων.....	40
Κριτήρια επιλογής δείγματος – μέθοδος δειγματοληψίας.....	41
Συλλογή στοιχείων – ερευνητικό εργαλείο.....	43
Ερωτήσεις/Άξονες Συνέντευξης.....	43
Ανάλυση Δεδομένων.....	43
Δυσκολίες.....	44
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	45

Αυτοαξιολόγηση γνώσεων τελειόφοιτων Κοινωνικής Εργασίας σχετικά με θέματα διεμφυλικότητας και δικαιωμάτων των τρανς ατόμων.....	45
Προτάσεις ενίσχυσης γνώσης και ευαισθητοποίησης για την διεμφυλικότητα.....	47
Στάσεις των τελειόφοιτων κοινωνικής εργασίας προς τα τρανς άτομα.....	48
Στάση φοιτητών/τριών ως προς το νομικό πλαίσιο.....	48
Στάση φοιτητών/τριών ως προς την παθολογικοποίηση της διεμφυλικότητας.....	51
Στάση φοιτητών/τριών ως προς την τεκνοθεσία από διεμφυλικά άτομα.....	53
Ποια θεωρούν οι τελειόφοιτοι/ες ότι θα πρέπει να είναι η στάση του κοινωνικού λειτουργού σε ζητήματα προάσπισης και προαγωγής των δικαιωμάτων τρανς ατόμων.....	56
Ετοιμότητα τελειόφοιτων Κοινωνικής Εργασίας να εργαστούν με διεμφυλικά άτομα.....	58
ΣΥΖΗΤΗΣΗ	61
Αυτοαξιολόγηση γνώσεων τελειόφοιτων Κοινωνικής Εργασίας σχετικά με θέματα διεμφυλικότητας και δικαιωμάτων των τρανς ατόμων.....	61
Στάσεις των τελειόφοιτων κοινωνικής εργασίας προς τα τρανς άτομα.....	63
Στάση φοιτητών/τριών ως προς το νομικό πλαίσιο.....	63
Στάση φοιτητών/τριών ως προς την παθολογικοποίηση της διεμφυλικότητας.....	65
Στάση φοιτητών/τριών ως προς την τεκνοθεσία από διεμφυλικά άτομα.....	67
Ποια θεωρούν οι τελειόφοιτοι/ες ότι θα πρέπει να είναι η στάση του κοινωνικού λειτουργού σε ζητήματα προάσπισης και προαγωγής των δικαιωμάτων τρανς ατόμων.....	69
Ετοιμότητα τελειόφοιτων Κοινωνικής Εργασίας να εργαστούν με διεμφυλικά άτομα.....	69
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	71
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	72
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1	80
A. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ/ΕΡΩΤΩΜΕΝΗΣ	80
B. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	80

Δήλωση πνευματικής ιδιοκτησίας

Copyright@ 2023 Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΣΕΥ, Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο . <https://sw.hmu.gr/> Το περιεχόμενο της παρούσας πτυχιακής εργασίας αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία των συγγραφέων, της επιβλέπουσας καθηγήτριας και του τμήματος κοινωνικής εργασίας και προστατεύεται από τους σχετικούς νόμους που αφορούν την πνευματική ιδιοκτησία (Νόμος 2121/1993 και κανόνες Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα).

Δήλωση τήρησης της ακαδημαϊκής δεοντολογίας

Οι υπογράφουσες φοιτήτριες του τμήματος κοινωνικής εργασίας του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου

Κόντι Πάμελα

Τσεμεντζή Αικατερίνη Μαρία

δηλώνουμε υπεύθυνα ότι η συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία με τίτλο:

«Διεμφυλικότητα: Γνώσεις, στάσεις και ετοιμότητα τελειόφοιτων κοινωνικής εργασίας να εργαστούν με τρανς άτομα»

αποτελεί προϊόν δικής μας προσωπικής δουλειάς και ότι όλες οι πηγές που έχουμε χρησιμοποιήσει καταγράφονται πλήρως. Ακόμη, δηλώνουμε πως δεν αξιοποιήθηκε οποιαδήποτε εξωτερική μη αδειοδοτημένη βοήθεια και ότι δεν έχει υποβληθεί σε οποιοδήποτε ίδρυμα ή οργανισμό προς αξιολόγηση, ούτε έχει δημοσιευθεί κάποιο μέρος αυτής ή το σύνολό της στο παρελθόν.

(Υπογραφή)

Κόντι Πάμελα

(Υπογραφή)

Τσεμεντζή Αικατερίνη Μαρία

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την περάτωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μας κα. Παπαδάκη Βασιλεία για την πολύτιμη βοήθεια που μας προσέφερε και για τον χρόνο που διέθεσε δίνοντας μας οδηγίες και χρήσιμες συμβουλές. Θα θέλαμε επίσης να την ευχαριστήσουμε διότι μέσω του μαθήματος Διαφορετικότητα και Ενδυνάμωση στην Κοινωνική Εργασία που μας δίδαξε, μας βοήθησε να διαμορφώσαμε εκ νέου την αντίληψη μας αναφορικά με τα φύλα και τις σεξουαλικότητες, γεγονός που συνέβαλε στην επιλογή του συγκεκριμένου θέματος για την πτυχιακή μας εργασία.

Στο ίδιο πλαίσιο, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους τους καθηγητές του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας για την συμβολή τους στην επιστημονική μας συγκρότηση στα χρόνια της φοίτησης μας στο Τμήμα.

Οφείλουμε, επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ στους συμφοιτητές μας που δέχθηκαν και μας διέθεσαν τον χρόνο τους κατά την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων και έτσι συνέβαλαν στην διεκπεραίωση του ερευνητικού μας μέρους.

Τέλος, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τις οικογένειες μας αλλά και τους φίλους μας για την ηθική τους υποστήριξη.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία, εξετάζει την στάση των τελειόφοιτων φοιτητών/τριών κοινωνικής εργασίας προς τα τρανς άτομα αλλά και τις γνώσεις και την ετοιμότητα που οι τελειόφοιτοι/ες κοινωνικής εργασίας θεωρούν ότι διαθέτουν ώστε να δουλέψουν με τρανς άτομα. Η μελέτη αυτή έγινε μέσω βιβλιογραφικής ανάλυσης καθώς και μέσω ποιοτικής έρευνας προκειμένου να διερευνηθούν και να κατανοηθούν οι σκέψεις και οι απόψεις των συμμετεχόντων πάνω στο θέμα. Η αξιολόγηση των ευρημάτων είναι αναγκαία για να έχουμε μια εικόνα για το συγκεκριμένο θέμα στην Ελλάδα και να συγκρίνουμε μέσω σχετικής βιβλιογραφίας, τα δεδομένα που υπάρχουν στην χώρα μας σε σχέση με αυτά άλλων χωρών.

Η πτυχιακή εργασία απαρτίζεται από δύο μέρη: το θεωρητικό και το ερευνητικό. Στο θεωρητικό μέρος αναλύονται διάφορες έννοιες, όπως η διεμφυλικότητα, το βιολογικό φύλο, το κοινωνικό φύλο (gender), η ταυτότητα φύλου, η παθολογικοποίηση της διεμφυλικότητας και ο επαναπροσδιορισμός φύλου. Στην συνέχεια γίνεται αναφορά στο θεσμικό πλαίσιο για τα δικαιώματα των τρανς ατόμων στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, όσον αφορά την προστασία δικαιωμάτων των τρανς ατόμων και την νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου. Έπειτα γίνεται μια παρουσίαση των ευρημάτων διαφόρων ερευνών που έχουν διεξαχθεί με θέμα τις διακρίσεις με βάση την ταυτότητα φύλου. Στο τέλος αναφέρεται η άσκηση του επαγγέλματος της κοινωνικής εργασίας με τρανς άτομα.

Στην παρούσα πτυχιακή εργασία πραγματοποιήθηκε ποιοτική έρευνα καθώς είναι απαραίτητο να διερευνηθεί, όσο το δυνατόν, η σφαιρική και ειλικρινής άποψη των τελειόφοιτων της κοινωνικής εργασίας σχετικά με τα τρανς άτομα, οι οποίοι όντας τελειόφοιτοι είναι πιθανό να κληθούν σύντομα να εργαστούν μαζί τους. Το δείγμα μας συλλέχθηκε από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της ομάδας των φοιτητών-ριών του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του πανεπιστημίου μας στο Facebook, καθώς και μέσω της ομαδικής συνομιλίας στο Messenger στην οποία συμμετέχουν τελειόφοιτοι/ες (4^ο έτος και άνω), κοινοποιήθηκε και ζητήθηκε από τελειόφοιτους/ες κοινωνικής εργασίας να συμμετάσχουν εθελοντικά στις συνεντεύξεις που επρόκειτο να πραγματοποιηθούν για το ερευνητικό μέρος της πτυχιακής. Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελούν 24 τελειόφοιτοι/ες κοινωνικής εργασίας με ηλικίες που κυμαίνονται από 21 έως 50 ετών. Ως κριτήριο επιλογής δείγματος τέθηκε οι συνεντευξιαζόμενοι/ες να είναι τελειόφοιτοι/ες φοιτητές/ριες, να βρίσκονται δηλαδή στο 8^ο και

άνω εξάμηνο των σπουδών τους. Έπειτα από καταγραφή των συνεντεύξεων σε αρχείο ηλεκτρονικού υπολογιστή, ακολούθησε η ανάλυση των δεδομένων μέσω της χρήσης μεθόδου της θεματικής ανάλυσης.

Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν πως οι φοιτητές του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας αξιολογούν τις γνώσεις τους πάνω στο θέμα της διεμφυλικότητας ως περιορισμένες. Επίσης, προκύπτει πως για μερικούς η νέα νομοθεσία για την νομική αναγνώριση επαναπροσδιορισμού φύλου (ν.4491/2017) αποτελεί μια θετική εξέλιξη αλλά οι επιμέρους διατάξεις της θεωρήθηκαν αναχρονιστικές και περίπλοκες από τους περισσότερους. Όσον αφορά την στάση των φοιτητών/τριών για το δικαίωμα των τρανς ατόμων στην τεκνοθεσία, ενώ υποστήριζαν πως τα τρανς άτομα θα πρέπει να έχουν την δυνατότητα να τεκνοθετούν, κάποιοι εξέφρασαν επιφυλάξεις. Οι συμμετέχοντες/ουσες φοιτητές/τριες του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας δήλωσαν πως δεν συμφωνούν με την παθολογικοποίηση της τρανς ταυτότητας. Παράλληλα όμως, πολλοί ήταν θετικοί ως προς την υποχρεωτική ψυχιατρική γνωμάτευση για τα ανήλικα τρανς άτομα που προτίθενται να αιτηθούν τον επαναπροσδιορισμό φύλου. Διαφάνηκε επίσης πως όταν αναφέρθηκαν στο πού θα πρέπει ένας κοινωνικός λειτουργός να εστιάσει στην συνεργασία του με τρανς εξυπηρετούμενους/ες, πολλοί/ες μίλησαν για διερεύνηση των αναγκών του ατόμου εστιάζοντας στην ταυτότητα φύλου του εξυπηρετούμενου αντί στο αίτημα του το οποίο ενδεχομένως να είναι ανεξάρτητο από την τρανς του ταυτότητα. Τέλος, οι φοιτητές/τριες του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας φαίνεται να μην νιώθουν έτοιμοι/ες να έρθουν σε επαφή με τρανς εξυπηρετούμενους/ες πιστεύοντας ότι δεν διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις.

Τελειώνοντας, παρατίθεται η συζήτηση των αποτελεσμάτων. Ακολουθούν προτάσεις αναφορικά με την ουσιαστική εκπαίδευση των παρόντων και μελλοντικών επαγγελματιών κοινωνικών λειτουργών για τα τρανς άτομα με σκοπό την πιο λειτουργική συνεργασία τους, απαλλαγμένα από προκαταλήψεις και ημιμάθεια.

ABSTRACT

This thesis examines the attitude of final year social work students towards trans people as well as the knowledge and readiness that final year social work students consider they have in order to work with trans people.

The thesis consists of two parts: the theoretical part and the research. In the theoretical part, various concepts are analyzed, such as the terms transgender, sex, gender, gender identity, the pathologization of transgender people and gender reassignment. Reference is made to the institutional framework for the rights of transgender people in Greece and European Union. Then, there is a presentation of prior research findings on discrimination based on gender identity, followed by a reference to social work practice with transgender individuals.

Qualitative research was employed in order to explore students' attitudes towards trans people. Our sample was collected through social media; more specifically, through our university's social work student group on Facebook, as well as through the Messenger group chat in which students (4th year and above) participate. Students were asked to participate voluntarily in the research. The sample consists of 24 students with ages ranging from 21 to 50 years. The criterion for the sample selection was that the interviewees should be near graduation (in their 4th year of studies or more). The interviews were recorded and the data was analyzed using thematic analysis.

The findings of the research show that the students of the social work department evaluate their knowledge on the topic of transgenderism as limited. It also appears that for some the new legislation on the legal recognition of gender reassignment (law 4491/2017) is a positive development, but at the same time some parts of it were considered anachronistic and complicated by the majority. Regarding the attitude of the students about the right of transgender people to adopt children, even though they stated that trans people should be able to adopt, some were skeptical about it. Students stated that the trans identity should not be treated as a mental illness. At the same time, however, many agreed with the mandatory psychiatric report for minor transgender people who intend to apply for gender reassignment. It also became apparent that when referring to where a social worker should focus while working with trans clients, many spoke

of exploring the individual's needs by focusing on the client's gender identity, taking for granted the trans client's need for support in areas related specifically to their transgender identity. Finally, students did not seem to feel ready to work with transgender clients, since they believed that they did not have the necessary knowledge.

The Findings section is then followed by the Discussion and Implications for social work education.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τρανς άτομα τόσο στην χώρα μας όσο και σε διάφορα μέρη του κόσμου πολύ συχνά αδυνατούν να απολαύσουν ένα σύνολο ανθρωπίνων δικαιωμάτων και πολλές φορές γίνονται αποδέκτες βίας, περιθωριοποίησης και ρατσισμού. Οι διακρίσεις που υφίστανται τα τρανς άτομα μπορεί να απορρέουν από την εκάστοτε πολιτική, το νομικό πλαίσιο, την επικρατούσα θρησκεία, αλλά και από ένα σύνολο στερεοτύπων, προκαταλήψεων, τρανσφοβίας, έλλειψης γνώσεων και πληροφόρησης.

Με την ψήφιση της νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου μέσω του νόμου ν.4491/2017 το ελληνικό κράτος έκανε ένα βήμα προς την κατοχύρωση κάποιων ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τα τρανς άτομα όμως πολλά είναι αυτά που πρέπει ακόμη να γίνουν σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές σε επίπεδο ώστε να μιλάμε για μια κοινωνία συμπεριληπτική χωρίς θεσμικές και κοινωνικές διακρίσεις.

Στην παρούσα πτυχιακή έρευνα μέσω των γνώσεων, των στάσεων και της ετοιμότητας που οι τελειόφοιτοι/ες κοινωνικής εργασίας θεωρούν πως έχουν ώστε να εργαστούν με τρανς εξυπηρετούμενους/ες, μας δίνεται η δυνατότητα να εξετάσουμε την οπτική των ατόμων που είναι πιθανόν στο μέλλον να συνεργαστούν ή να έρθουν σε επαφή με τρανς εξυπηρετούμενους, την οικογένεια και το περιβάλλον τους. Οι κοινωνικοί/ες λειτουργοί που θα προχωρήσουν στην συνεργασία αυτή πρέπει αρχικά να είναι απαλλαγμένοι από στερεοτυπικές απόψεις και να διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΔΙΕΜΦΥΛΙΚΟΤΗΤΑ

1.1 Βιολογικό φύλο (sex)

Το βιολογικό φύλο ορίζεται ως το σύνολο των βιολογικών χαρακτηριστικών όπως για παράδειγμα οι γονάδες, τα φυλετικά χρωμοσώματα, οι ορμόνες και τα εσωτερικά και εξωτερικά γεννητικά όργανα τα οποία χρησιμοποιούνται ώστε να καταχωρίσουν και να αποδώσουν, από την ιατρική κοινότητα, το φύλο του ατόμου κατά την γέννηση. Καλύπτει και αναφέρεται επίσης σε όλη την ποικιλία καταστάσεων με τις πιο συνήθεις να είναι η θηλυκή (π.χ. κόλπος κλειτορίδα, XX χρωμοσώματα κλπ.) και η αρσενική (π.χ. πέος, όρχεις, XY χρωμοσώματα κλπ.), αλλά και όλες τις υπόλοιπες καταστάσεις που αφορούν τα ίντερσεξ άτομα (Color Youth, 2016).

1.2 Κοινωνικό φύλο (gender)

Ο όρος κοινωνικό φύλο χρησιμοποιείται αναφορικά με πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών και αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή, που συχνά βασίζεται σε στερεότυπα τα οποία διαχωρίζουν και χαρακτηρίζουν διάφορες συμπεριφορές ως θηλυπρεπείς και ανδροπρεπείς (Heywood, 2007).

Ο Συνήγορος του Πολίτη αναφέρει ότι το κοινωνικό φύλο είναι το σύνολο των χαρακτηριστικών, των συμπεριφορών και των ενδιαφερόντων με τα οποία το κάθε άτομο εντάσσεται στην κοινωνία. Βασίζεται κατά κύριο λόγο στην αυτοαντίληψη του ατόμου για το φύλο του, σε συνδυασμό και με τους κοινωνικούς παράγοντες που ισχύουν στην εκάστοτε κοινωνία μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Αναφέρει επίσης ότι το κοινωνικό φύλο ενός ατόμου δεν συμπίπτει εξ' ορισμού με το βιολογικό του φύλο και υπογραμμίζει πως η αντίληψη ότι τα άτομα που κοινωνικοποιούνται με κοινωνικό φύλο διαφορετικό από το βιολογικό τους είναι ομοφυλόφιλα είναι λανθασμένη, καθώς το ένα αφορά στην ταυτότητα φύλου και το δεύτερο στον σεξουαλικό προσανατολισμό του ατόμου. Όπως υπογραμμίζει ο Συνήγορος του Πολίτη «Η

διαδικασία με την οποία το άτομο εναρμονίζει το βιολογικό με το κοινωνικό του φύλο, όταν αυτά είναι διαφορετικά, ονομάζεται διαδικασία επαναπροσδιορισμού κοινωνικού φύλου και τα άτομα που βρίσκονται στην διαδικασία αυτή ή την έχουν ολοκληρώσει ονομάζονται διεμφυλικά άτομα» (Συνήγορος του Πολίτη, 2014).

1.3 Έκφραση φύλου

Το φύλο είναι κάτι που το εκφράζουμε είτε συνειδητά είτε όχι. Η έκφραση φύλου αναφέρεται σε συμπεριφορές που μπορούμε να επικοινωνήσουμε προς το υπόλοιπο σύνολο, όπως για παράδειγμα το ντύσιμο, το χτένισμα, η φωνή, οι κινήσεις του σώματος ακόμη και η αλληλεπίδραση με άλλα άτομα. Οι συμπεριφορές αυτές αντανακλούν την ταυτότητα φύλου και μπορεί να ανταποκρίνονται ή να μην ανταποκρίνονται στις κοινωνικά καθοριζόμενες συμπεριφορές και τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με την αρρενωπότητα ή την θηλυκότητα (Council of Europe, n.d. και Human Rights Campaign, n.d.).

Η έκφραση φύλου ενός ατόμου, η οποία διαφέρει από αυτή που η κοινωνία επιτάσσει ότι αντιστοιχεί στο βιολογικό του φύλο, δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι το άτομο αυτό είναι τρανς ή αδυνατεί να προσαρμοστεί στο φύλο αυτό. Τέλος, η έκφραση φύλου αποτελεί προσωπική υπόθεση του κάθε ατόμου και μπορεί να εξαρτηθεί από την κουλτούρα ή τους κανόνες που σχετίζονται με το φύλο βάσει της εκάστοτε περιοχής και χρονολογικής περιόδου (Summers, 2017).

1.4 Ταυτότητα φύλου

Η ταυτότητα φύλου διαφέρει από το βιολογικό φύλο (sex) και το κοινωνικό φύλο (gender) και σχετίζεται με την αίσθηση και τον εσωτερικό και προσωπικό τρόπο που το άτομο βιώνει το φύλο του. Είναι επίσης δυνατό τόσο να αντιστοιχεί, όσο και να μην αντιστοιχεί στο φύλο εκείνο που έχει καταγραφεί κατά την γέννηση του ατόμου (World Health Organization, n.d.).

Το φύλο, επομένως, είναι κάτι το προσωπικό για τον κάθε άνθρωπο και γίνεται αντιληπτό από τον ίδιο είτε κατά την διάρκεια της παιδικής ηλικίας, είτε και αργότερα. Ως εκ τούτου τα άτομα μπορούν να αυτοπροσδιορίζονται ως άνδρες, γυναίκες, transgender ή και τίποτα από αυτά. Τα άτομα τα οποία δεν αυτοπροσδιορίζονται με κάποιο από τα φύλα του δίπολου άνδρας-γυναίκα εμπεριέχονται στον όρο ομπρέλα genderqueer, ή αλλιώς μη δυαδικά. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η ταυτότητα φύλου δεν περιορίζεται κατά αποκλειστικότητα μέσα στα προαναφερθέντα πλαίσια αλλά κινείται μέσα σε ένα εξαιρετικά ευρύ φάσμα (Γαλανού, 2014).

Σύμφωνα με τις αρχές της Γιογκιακάρτα «Η ταυτότητα φύλου είναι κατανοητό ότι αναφέρεται στην βαθιά αισθητή, εσωτερική και ατομική εμπειρία του κάθε ανθρώπου για το κοινωνικό φύλο, το οποίο μπορεί να αντιστοιχεί ή όχι με το βιολογικό φύλο που του αποδόθηκε κατά την γέννηση, περιλαμβανομένης της προσωπικής αίσθησης του σώματος (η οποία μπορεί να περιλαμβάνει -αν επιλέχθηκε ελεύθερα- την τροποποίηση της σωματικής εμφάνισης ή λειτουργίας με ιατρικά, χειρουργικά ή άλλα μέσα) και άλλων εκφράσεων κοινωνικού φύλου περιλαμβανομένων του ντυσίματος, της ομιλίας και των χειρονομιών» (The Yogyakarta Principles, 2014).

Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο διαχωρισμός της ταυτότητας φύλου από τον σεξουαλικό προσανατολισμό ως δύο εντελώς διαφορετικά θέματα. Ο σεξουαλικός προσανατολισμός συνδέεται με την συναισθηματική ή σεξουαλική έλξη, ενώ αντίθετα η ταυτότητα φύλου συνδέεται με την ατομική αίσθηση του φύλου που έχει το κάθε άτομο. Τα τρανς άτομα μπορεί να είναι στρέιτ, λεσβίες, γκέι, αμφιφυλόφιλα ή ασέξουαλ, όπως ακριβώς δηλαδή και τα μη τρανς. Για παράδειγμα μια τρανς γυναίκα η οποία ελκύεται από γυναίκες μπορεί να είναι λεσβία ή ομοφυλόφιλη όπως αντίστοιχα και ένας τρανς άνδρας ο οποίος ελκύεται από άνδρες μπορεί να είναι γκέι ή ομοφυλόφιλος (American Psychological Association, 2014).

1.5 Διεμφυλικότητα

Transgender, trans, ή αλλιώς διεμφυλικά χαρακτηρίζονται τα άτομα των οποίων το φύλο δεν συμβαδίζει με το φύλο το οποίο τους αποδόθηκε κατά την γέννηση (κοινωνικά και νομικά), με βάση τα βιολογικά χαρακτηριστικά τα οποία αντιμετωπίζονται ως κυρίαρχα.

Είναι ένας όρος ομπρέλα εντός του οποίου συμπεριλαμβάνονται όλες οι ταυτότητες φύλου που διαφοροποιούνται από το καταγεγραμμένο ανατομικό φύλο (παρενδυτικά άτομα, crossdressers, drag queens, drag kings) και είτε βρίσκονται στο στάδιο της μετάβασης (transition), είτε την έχουν ολοκληρώσει, είτε έχουν είτε δεν έχουν προχωρήσει σε επέμβαση επαναπροσδιορισμού του φύλου τους. Περιλαμβάνονται δηλαδή εντός αυτού, το σύνολο των ταυτοτήτων και των εκφράσεων φύλου οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με το καταγεγραμμένο ανατομικό φύλο.

Εξαιτίας του ότι ο όρος διεμφυλικός-η ως νεολογισμός είναι δύσχρηστος, προτιμάται ο όρος τρανς ως πιο σύντομος, εύχρηστος και διεθνής όρος ο οποίος και συμπεριλαμβάνει το σύνολο της κοινότητας των ατόμων που η ταυτότητα ή η έκφραση φύλου τους είναι διαφορετική από το ανατομικό-βιολογικό τους φύλο.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί πως ο όρος Τρανσέξουαλ (Transsexual), που αναφέρεται στα τρανς άτομα που προβαίνουν σε διάφορες διαδικασίες επαναπροσδιορισμού φύλου, δεν είναι επιθυμητός καθώς συνδέει την τρανς κατάσταση με το βιολογικό φύλο (sex) ενώ αυτή συνδέεται με το κοινωνικό (gender). Παράλληλα ως όρος συνδέεται με τους ταξινομικούς καταλόγους ψυχικών διαταραχών μέσα από το παράγωγο «τρανσεξουαλισμός» (transsexualism). Το ίδιο συμβαίνει και με τον όρο «τραβεστί» ο οποίος χρησιμοποιούνταν ως και την δεκαετία του 1990 ώστε να χαρακτηρίσει τα τρανς άτομα που δεν είχαν προβεί σε επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου και ήταν συνδεδεμένος με την εργασία στο σεξ (Γαλανού, 2014).

1.6 Παθολογικοποίηση διεμφυλικότητας

Η διεμφυλικότητα θεωρούνταν και εξακολουθεί σε διάφορα μέρη του κόσμου να θεωρείται παθολογική και συχνά, αν και λανθασμένα, ταυτίζεται με την ψυχική ασθένεια. Σχετικά με την άποψη αυτή η Αμερικανική Ψυχιατρική Εταιρεία αναφέρει ότι ως ψυχική διαταραχή ορίζεται μια ψυχολογική κατάσταση η οποία προκαλεί είτε μεγάλη δυσφορία στο άτομο είτε κάποια αναπηρία. Από την στιγμή, λοιπόν, που πολλά τρανς άτομα δεν αισθάνονται ότι προκύπτει κάποια αναπηρία ή ενόχληση, η οποία να απορρέει από το φύλο τους, η διεμφυλικότητα δεν συνιστά ψυχική διαταραχή (American Psychological Association, 2014).

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα τρανς άτομα έχουν περισσότερες πιθανότητες να υποφέρουν από άγχος ή κατάθλιψη συγκριτικά με τα μη τρανς και αυτό διότι συχνά καλούνται να αντιμετωπίσουν ένα πλήθος εμποδίων όπως είναι για παράδειγμα η έλλειψη κοινωνικής αποδοχής, οι διακρίσεις και οι επιθέσεις είτε αυτές είναι άμεσες είτε έμμεσες. Ως εκ τούτου, σημαντική για την ψυχική ευημερία των τρανς ατόμων είναι η κοινωνική υποστήριξη, μέσω της οποίας δύναται να ελαχιστοποιηθούν οι διακρίσεις και παράλληλα να ενδυναμωθεί η ελευθερία έκφρασης της ταυτότητας φύλου (American Psychological Association, 2014).

Στο Διαγνωστικό Εγχειρίδιο Ψυχικών Διαταραχών (DSM-4) η διεμφυλικότητα χαρακτηριζόταν ως «διαταραχή ταυτότητας φύλου». Στην νέα αναθεωρημένη του έκδοση (DSM-5) ο όρος έχει αντικατασταθεί με αυτόν της «δυσφορίας φύλου» ο οποίος αναφέρεται στην δυσφορία που μπορεί να νιώθει ένα άτομο όταν το φύλο που του αποδόθηκε κατά την γέννηση δεν ταυτίζεται με αυτό που το ίδιο αισθάνεται. Επιπλέον, ως ορισμός επικεντρώνεται στην δυσφορία ως κλινικό πρόβλημα, δηλαδή στο έντονο στρες, άγχος ή λύπη που ίσως να νιώθει ένα άτομο και μπορεί για παράδειγμα αυτό να είναι και αποτέλεσμα της δύσκολης πρόσβασης του σε ορμονοθεραπείες ή χειρουργικές επεμβάσεις (American Psychological Association, 2013).

Η Διεθνής Στατιστική Ταξινόμηση Νοσημάτων και Συναφών Προβλημάτων Υγείας (ICD) συμπεριλάμβανε την διεμφυλικότητα στις «διαταραχές ταυτότητας φύλου» μέχρι και πριν την τελευταία της αναθεώρηση (2018). Πλέον αναφέρει πως η αναντιστοιχία ανάμεσα στο φύλο που βιώνεται από το άτομο και σε αυτό που του αποδόθηκε κατά την γέννηση δεν αποτελεί από μόνη της βάση ώστε να δοθεί ψυχιατρική γνωμάτευση σε κάποιο τρανς άτομο (World Health Organization, n.d.).

Σε εθνικό επίπεδο η Ελληνική Ψυχιατρική Εταιρεία και πιο συγκεκριμένα ο κλάδος της διαπολιτισμικής ψυχιατρικής αναφέρει πως «η τρανς κατάσταση δεν συνιστά ψυχοπαθολογία, αλλά μια παραλλαγή της φυσιολογικής έκφρασης του φύλου». Εκφράζει επίσης την αντίθεση της ως προς την υποχρεωτική ψυχιατρική παρακολούθηση κάθε τρανς ατόμου που επιθυμεί να προχωρήσει σε διαδικασία φυλομετάβασης ώστε να διαπιστωθεί αν το άτομο είναι υγιές ή αν η διεμφυλικότητα του αποτελεί αποτέλεσμα σχιζοφρένειας ή άλλης ψύχωσης. Όπως αναφέρει, με τον τρόπο αυτό προάγεται η ψυχιατρικοποίηση της διεμφυλικότητας.

Αναφορικά με την «δυσφορία φύλου», σημειώνει ότι αυτή είναι αποτέλεσμα της αρνητικής αντιμετώπισης της κοινωνίας και της επιθετικότητας που μπορεί να έχει λάβει το άτομο.

Τέλος, γίνεται λόγος για το γεγονός ότι στην περίπτωση που ένα άτομο ανοίξει κατά την διάρκεια της ζωής του κάποιο ψυχωσικό επεισόδιο, αυτό δεν είναι κάτι που οφείλεται στην διεμφυλικότητα του αλλά μπορεί να οφείλεται είτε στις μεγάλες και έντονες δυσκολίες που καλείται να αντιμετωπίσει όπως οι κοινωνικές ή οι ιατρικές αν το επιλέξει, είτε σε ένα πλήθος άλλων παραγόντων οι οποίοι θα επηρέαζαν και ένα οποιοδήποτε μη τρανς άτομο (Ελληνική Ψυχιατρική Εταιρεία, 2015).

Όπως αναφέρεται στην έρευνα του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας με θέμα: «Διακρίσεις λόγω ταυτότητας φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού», η αντιμετώπιση της διεμφυλικότητας ως ψυχικής διαταραχής αφήνει να εννοηθεί πως για τον προσδιορισμό του φύλου δεν είναι αποκλειστικά υπεύθυνο το άτομο που βιώνει το φύλο (αναιρείται η ικανότητα αυτοπροσδιορισμού), αλλά απαιτούνται και ειδικοί. Ακόμη, η απαλοιφή της σεξουαλικότητας και της ταυτότητας φύλου από τα ψυχιατρικά εγχειρίδια ταξινόμησης των ψυχικών διαταραχών, θα συμβάλει στη από-ψυχιατρικοποίηση και στην από-παθολογικοποίηση της διεμφυλικότητας από τον κοινό νο. Παράλληλα, σημαντική συμβολή προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να προσφέρει η ορθή χρήση των όρων και της γλώσσας από τους ειδικούς ψυχικής υγείας (Μοσχοβάκου και Ντάνη, 2018).

1.7 Επαναπροσδιορισμός φύλου

Όπως έχει προαναφερθεί, ένα διεμφυλικό άτομο μπορεί να επιλέξει είτε να προχωρήσει είτε και να μην προχωρήσει στην διαδικασία επαναπροσδιορισμού φύλου. Ο επαναπροσδιορισμός φύλου είναι οι ιατρικές διαδικασίες διαμόρφωσης στις οποίες μπορεί να προβεί ένα άτομο ώστε η εικόνα του σώματος να εναρμονιστεί με το βίωμα του φύλου του. Η διαδικασία αυτή μπορεί να περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, ορμονικές θεραπείες και χειρουργικές επεμβάσεις όπως για παράδειγμα στο πρόσωπο, στο στήθος ή στα γεννητικά όργανα (European Institute for Gender Equality, 2016).

Ένας όρος που συχνά θεωρείται ταυτόσημος με τον επαναπροσδιορισμό φύλου χωρίς όμως να είναι, είναι ο όρος «φυλομετάβαση». Η φυλομετάβαση εκτός από τον πιθανό επαναπροσδιορισμό φύλου εμπεριέχει παράλληλα μια κοινωνική διαδικασία κατά την οποία το

άτομο ακολουθεί νόρμες και συμπεριφορές οι οποίες κατά βάση χαρακτηρίζουν το επιθυμητό σε αυτό φύλο. Εμπεριέχει επίσης και μια νομική διαδικασία κατά την οποία το φύλο του ατόμου επαναπροσδιορίζεται, σύμφωνα με αυτό που βιώνει, στα επίσημα έγγραφά του. Η φυλομετάβαση είναι μια διαδικασία η οποία μπορεί να διαφέρει σημαντικά από άνθρωπο σε άνθρωπο (Color Youth, 2016).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΤΡΑΝΣ ΑΤΟΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

«Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των λεσβιών, ομοφυλόφιλων, αμφιφυλόφιλων και διεμφυλικών ατόμων συνιστά θέσπιση νέων δικαιωμάτων. Πρόκειται για παρανόηση. Η οικουμενική διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι συναφθείσες συνθήκες ορίζουν ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα εφαρμόζονται σε όλους και δεν είναι δυνατό να εξαιρεθεί κανένας» (Hammarberg, 2009).

Αναμφισβήτητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα, όντας οικουμενικά και απαράγραπτα δικαιώματα κάθε ανθρώπου ανεξαρτήτως φύλου, ταυτότητας φύλου, σεξουαλικού προσανατολισμού, φυλής, γλώσσας, χρώματος, θρησκείας, είναι νομικά καταχωρημένα τόσο σε εθνικό, όσο σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Αυτό διότι όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι και ελεύθεροι στα δικαιώματα και στην αξιοπρέπεια. Σύμφωνα με την Αρχή 3 της Yogyakarta «Κάθε άνθρωπος έχει παντού το δικαίωμα να αναγνωρίζεται από το νόμο ως πρόσωπο. Ανεξάρτητα από τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου πρέπει να αναγνωρίζεται σε κάθε πρόσωπο η ικανότητα δικαίου σε όλες τις πτυχές της ζωής του. Ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η ταυτότητα φύλου που κάθε άτομο αποδίδει στον εαυτό του είναι αναπόσπαστα στοιχεία της προσωπικότητάς του και συνιστούν μια από τις πιο βασικές πτυχές του αυτοκαθορισμού, της αξιοπρέπειας και της ελευθερίας [...]» Επομένως κάθε πρόσωπο, μεταξύ των οποίων και τα τρανς άτομα, έχει δικαίωμα στην απόλαυση της προστασίας που παρέχονται από το διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό δίκαιο που αφορά δικαιώματα ισότητας και απαγόρευσης διακρίσεων (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2015).

2.1 Προστασία δικαιωμάτων των τρανς ατόμων.

α. Σε εθνικό επίπεδο

Στην Ελλάδα, «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας» και είναι κατοχυρωμένα συνταγματικά στην παρ. 1 του άρθρου 2. Συγχρόνως, στην παρ. 1 του άρθρου 4 του συντάγματος υπάρχει η συνταγματική

πρόβλεψη περί ισότητας ενώπιον του νόμου και στην παρ. 2 του άρθρου 5 προβλέπεται η ισότητα στην απόλαυση της τιμής, της ελευθερίας και της προστασίας της ζωής κάθε ανθρώπου που βρίσκεται εντός της ελληνικής επικράτειας, δίχως να υπάρχουν διακρίσεις λόγω εθνικότητας, φυλής, θρησκείας, γλώσσας και πολιτικών πεποιθήσεων. Κάθε πρόσωπο, σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 20 του συντάγματος έχει δικαίωμα προσφυγής στα Δικαστήρια και δικαιούται να του παρέχεται έννομη προστασία από αυτά. Παράλληλα στην παρ. 1 του άρθρου 25 του συντάγματος ορίζεται ως υποχρεωτική η διασφάλιση της αποτελεσματικής και ανεμπόδιστης άσκησης «δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» και της «αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου».

Ο Νόμος 3304/2006 ορίζει την «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» και αποτελεί την βάση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προαγωγής της αρχής ισότητας στην Ελλάδα. Είναι ανάγκη ωστόσο να επισημανθεί πως παρότι είναι ένα βασικό νομοθετικό εργαλείο για την αντιμετώπιση των διακρίσεων στον χώρο εργασίας και εισάγει για πρώτη φορά τον όρο του σεξουαλικού προσανατολισμού στο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο, δεν γίνεται αναφορά στα τρανς άτομα που είναι εκτεθειμένα στον κίνδυνο διακρίσεων λόγω της ταυτότητας φύλου.

Όσον αφορά την θέσπιση ενός πλαισίου εξάλειψης των έμφυλων διακρίσεων, σημαντική εξέλιξη αποτελεί ο νόμος 3769/2009 για την «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών και άλλες διατάξεις». Παρόλα αυτά, δεν γίνεται αναφορά στην ταυτότητα φύλου, επομένως η απαγόρευση των διακρίσεων στην παροχή υπηρεσιών εξαιτίας του φύλου δεν εμπεριέχει και τις διακρίσεις λόγω του κοινωνικού φύλου αντίστοιχα.

Για θέματα προώθησης ίσης μεταχείρισης και ίσων ευκαιριών στην εργασία για τα δύο φύλα, η θέσπιση του Ν. 3896/2010 αποτελεί μια σημαντική εξέλιξη της ελληνικής νομοθεσίας που απαγορεύει κάθε άμεση ή έμμεση διάκριση λόγω φύλου. Πολύ σημαντική είναι η ρητή αναφορά του νομοθέτη στην παρ. 2 του άρθρου 3 όπου διευκρινίζει πως «διάκριση λόγω φύλου συνιστά, επίσης, οποιαδήποτε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση προσώπου που συνδέεται με αλλαγή φύλου». Ωστόσο, ο νόμος 3896/2010 φαίνεται να αγνοεί την ύπαρξη του κοινωνικού φύλου, το οποίο δεν συμπεριλαμβάνει αποκλειστικά τα άτομα που έχουν πραγματοποιήσει επαναπροσδιορισμό φύλου, αλλά καλύπτει όλο το φάσμα των τρανς ατόμων είτε έχουν προβεί σε

επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου, είτε όχι (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2015).

Το 2014 έχουμε και την ψήφιση του νόμου 4285/2014 ο οποίος εισάγει την θέσπιση ενός νέου νομοθετικού πλαισίου στην χώρα μας για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους. Στο άρθρο 1 του νόμου ορίζονται οι ποινές για όποιον «με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων».

Ακόλουθο του εν λόγω νόμου αποτέλεσε η εισαγωγή του νέου Άρθρου (81Α) του Ποινικού Κώδικα με τίτλο «Ρατσιστικό Έγκλημα», το οποίο προβλέπει τις ποινές για πράξεις εγκληματικές που διαπράττονται «από μίσος λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου ή της αναπηρίας κατά του παθόντος».

Το 2015 ψηφίζεται ο νόμος 43/2015 (ΦΕΚΑ'181/24-12-2015) «Σύμφωνο συμβίωσης, άσκηση δικαιωμάτων, ποινικές και άλλες διατάξεις». Στο άρθρο 15 του νόμου αυτού, συστήνεται το «Εθνικό Συμβούλιο κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας» ως συλλογικό συμβουλευτικό-γνωμοδοτικό όργανο που υπάγεται στην Γενική Γραμματεία Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Το εν λόγω Συμβούλιο έχει ως αρμοδιότητα να σχεδιάσει πολιτικές πρόληψης και καταπολέμησης ρατσισμού και μισαλλοδοξίας για να προστατέψει τα άτομα που στοχοποιούνται εξαιτίας του χρώματος, της φυλής, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, κοινωνικής προέλευσης, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου ή χαρακτηριστικών φύλου (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2015).

Το 2016 σύμφωνα με τον νόμο 4443/2016 ενσωματώνονται αρχικά οι Οδηγίες 2000/43/EK αναφορικά με την εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης των ανθρώπων ανεξαρτήτως φυλής και εθνικότητας. Ενσωματώθηκαν και οι Οδηγίες 2000/78/EK που αφορούν στην δημιουργία ενός γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην εργασία και την απασχόληση όλων ανεξαιρέτως θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή

κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου. Τέλος, συμπεριλήφθηκε και η Οδηγία 2014/54/ΕΕ που αφορά τα μέτρα διευκόλυνσης της άσκησης των δικαιωμάτων των εργαζομένων (Εφημερίδα της Κυβέρνησης, 2016).

Το 2022 έχουμε την θέσπιση του Ν.4958/2022 όπου στο άρθρο 17 παρ. 1. αναφέρονται οι «προϋποθέσεις για αλλαγή χαρακτηριστικών φύλου ανήλικων ίντερσεξ ατόμων». Πολλά ίντερσεξ παιδιά, τα οποία γεννιούνται με φυσικά χαρακτηριστικά του φύλου που διαφέρουν από τα κοινωνικά ή ιατρικά πρότυπα των γυναικείων ή ανδρικών σωμάτων, υποβάλλονται σε περιττές χειρουργικές επεμβάσεις οι οποίες υλοποιούνται δίχως την συγκατάθεσή τους. Συνήθως είναι μη ανατρέψιμες και μπορεί να προκαλέσουν μακροχρόνιες σωματικές και ψυχολογικές δυσκολίες, ενώ αποσκοπούν στην αναγκαστική ευθυγράμμιση της φυσικής εμφάνισής τους με τα δυαδικά πρότυπα φύλου. Η εν λόγω διάταξη καθιστά σαφές ότι πρέπει να υπάρχει η έγκυρη συναίνεση του ίντερσεξ ατόμου ώστε να υποβληθεί σε ιατρικές πράξεις και παράλληλα να του παρέχεται πλήρης και σαφής ενημέρωση για αυτές. Στην περίπτωση που το άτομο είναι ανήλικο, πέρα από την δική του συναίνεση, είναι αναγκαία και αυτή των εχόντων την επιμέλειά του. Επιπλέον ο νόμος αυτός αποσκοπεί στο να ενισχύσει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των ίντερσεξ ατόμων και στο να προστατεύσει την σωματική τους ακεραιότητα, διασφαλίζοντας την ομαλή ανάπτυξη του φύλου τους και το δικαίωμα του σωματικού αυτοκαθορισμού. Τέλος, στοχεύει και στην κοινωνική ευαισθητοποίηση και αποδοχή τους (Σωτηρόπουλος, 2022).

β. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ) είναι μια διεθνής συμφωνία για τα ανθρώπινα δικαιώματα που παρέχει υψηλό βαθμό προστασίας του ατόμου. Η ΕΣΔΑ αναγνωρίζει ότι η ταυτότητα φύλου και ο σεξουαλικός προσανατολισμός συγκαταλέγονται στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής των ανθρώπων (άρθρο 8 ΕΣΔΑ), αλλά και στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων (άρθρο 14 ΕΣΔΑ). Η προστασία των ΛΟΑΤΚΙ+, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, απορρέει καταρχήν από τις διατάξεις της, καθώς και από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΕΚΧ), δηλαδή τον πλέον ολοκληρωμένο μηχανισμό προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Πιο συγκεκριμένα, οι διατάξεις του άρθρου 1 του ΕΚΧ, ορίζουν πως η απόλαυση των

κοινωνικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από το Χάρτη, όπως το δικαίωμα στη στέγαση, την υγεία, την εκπαίδευση, την εργασία, τη νομική και κοινωνική προστασία, την ελεύθερη μετακίνηση και την απαγόρευση διακρίσεων, απαιτείται να εξασφαλίζονται από τα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης χωρίς διάκριση.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση τον Δεκέμβριο του 2008, στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών (ΓΣΗΕ) υποστήριξε ομόφωνα μια Δήλωση για το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου και τα δικαιώματα του ανθρώπου, η οποία πιστοποιεί την αρχή της απαγόρευσης πάσης φύσεως διάκρισης και καταδικάζει τις εκτελέσεις, τις αυθαίρετες συλλήψεις ή την καταπάτηση δικαιωμάτων λόγω του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου του προσώπου (Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2015).

Ρητή αναφορά για την απαγόρευση διακρίσεων που έχουν ως αιτία τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου προβλέπεται στη Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας του 2011. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 4 παρ. 3 σημειώνεται ότι θα διασφαλίζεται η εφαρμογή των διατάξεων δίχως διάκριση μεταξύ άλλων και εξαιτίας σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου. Στην σύμβαση αυτή κρίνεται βαρύνουσας σημασίας ο ορισμός του φύλου στο προοίμιό της, καθώς ορίζει ότι ως «φύλο» θεωρούνται οι κοινωνικά διαμορφωμένοι ρόλοι, συμπεριφορές, δραστηριότητες και ιδιότητες που η κάθε κοινωνία θεωρεί ενδεδειγμένα για τους άνδρες και τις γυναίκες. Ως εκ τούτου, η προστασία της αρχής της μη διάκρισης επεκτείνεται και ως προς τα τρανς, παρενδυτικά άτομα καθώς και άλλες ομάδες προσώπων που δεν ταυτίζονται με όσα έχει ορίσει η κοινωνία ως πρόσωπα που ανήκουν στις κατηγορίες «άντρας» ή «γυναίκα».

Στο άρθρο 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), καθώς και στα άρθρα 8, 10 και 19 της Συνθήκης για την λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) θεμελιώνεται η προστασία των δικαιωμάτων των τρανς ατόμων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σημαντικό κρίνεται και το ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 11ης Μαρτίου 2013 για την καταπολέμηση της ομοφοβίας και της τρανσφοβίας το οποίο επισημαίνει πως η μισαλλοδοξία και οι διακρίσεις όλων των ειδών δεν είναι επιτρεπτές στην Ευρωπαϊκή Ένωση και καλεί την Επιτροπή, το Συμβούλιο και τα Κράτη-μέλη να συμμετέχουν στην προσπάθεια ενάντια στα εγκλήματα μίσους, τις συμπεριφορές και τις στάσεις που οδηγούν σε διακρίσεις. Ζητήθηκε λοιπόν, η τροποποίηση της Απόφασης-Πλαίσιο 2008/913

του Συμβουλίου που αφορούσε στην καταπολέμηση μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου και προτάθηκε το να συμπεριλάβει πράξεις και εκφράσεις, μεταξύ άλλων, ομοφοβίας και τρανσφοβίας.

Επίσης, η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έχει ερμηνεύσει την έννοια του «φύλου» με τέτοιο τρόπο προκειμένου να συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν και περιπτώσεις που η διακριτική μεταχείριση σχετίζεται με την ταυτότητα του κοινωνικού φύλου/την ταυτότητα φύλου.

Την προστασία των δικαιωμάτων των διεμφυλικών ατόμων, εξασφαλίζει και η θεμελιώδης αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης περί ίσης μεταχείρισης, η οποία εφαρμόζεται καθολικά σε όλα τα πρόσωπα και απαγορεύει πάσης φύσεως διάκριση εις βάρος των διεμφυλικών ατόμων. Βάσει της νομολογίας του ΔΕΕ χρειάζεται να αναγνωριστεί από εθνική έννομη τάξη ως σύγχρονη δοκιμασία για την αρχή της ισότητας των δύο φύλων και η άνιση μεταχείριση των ατόμων με επίκτητο φύλο, ασχέτως γένους (Χαμτζούδης, 2015).

2.2 Νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου στην Ελλάδα

Ως νομική Αναγνώριση Ταυτότητας Φύλου ορίζεται η επίσημη διαδικασία αλλαγής του ονόματος και του αναγνωριστικού φύλου ενός τρανς ατόμου στα επίσημα μητρώα και έγγραφα του όπως το πιστοποιητικό γέννησής, η ταυτότητα, το διαβατήριό, η άδεια οδήγησης (Θεοφιλόπουλος και Παγάνης, 2019).

Σύμφωνα με τον Οδηγό που δημοσιεύτηκε από τον Συνήγορο του Πολίτη, η νομοθεσία που ίσχυε στην Ελλάδα μέχρι το 2017 δεν επέτρεπε την τροποποίηση των στοιχείων αστυνομικής ταυτότητας των τρανς ατόμων πριν την ολοκλήρωση της πλήρους ιατρικής διαδικασίας επαναπροσδιορισμού του φύλου τους και την έκδοση της σχετικής δικαστικής απόφασης. Ωστόσο, πολλά τρανς άτομα είτε δεν επιθυμούν την ολοκλήρωση μιας τέτοιας ιατρικής διαδικασίας είτε δεν έχουν την οικονομική ή ψυχολογική δυνατότητα να την πραγματοποιήσουν. Επίσης, ακόμη και αν σκοπεύουν να την ολοκληρώσουν, πρόκειται για μια πολύ χρονοβόρα διαδικασία. Έτσι, η διαφορά που παρουσιάζουν τα στοιχεία της αστυνομικής τους ταυτότητας ή άλλων εγγράφων ταυτοποίησης με την εξωτερική τους εμφάνιση οδηγούν στο να αντιμετωπίσουν

δυσκολίες στην παροχή υπηρεσιών στον δημόσιο τομέα, στην εκπαίδευση, στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, στις ασφαλιστικές καλύψεις και στην αγορά εργασίας. Επομένως, όπως σε όλες τις περιπτώσεις διακρίσεων, αυτό που απαιτείται κυρίως είναι ενημέρωση και ευαισθητοποίηση. Χρειάζεται να γίνει κατανοητή η έννοια της ταυτότητας φύλου και να τηρούνται οι ίδιες διαδικασίες που ακολουθούνται με όλους τους υπόλοιπους πολίτες.

Μια μακρόχρονη διεκδίκηση της τρανς κοινότητας φαίνεται πως εκπληρώθηκε με την ψήφιση του πρόσφατου νόμου 4491/2017 ο οποίος κατοχυρώνει την νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στο πρώτο άρθρο προβάλλεται το δικαίωμα του ατόμου στην αναγνώριση της ταυτότητας φύλου του ως στοιχείο της προσωπικότητας του, καθώς και το δικαίωμα στο σεβασμό της προσωπικότητας του με βάση τα χαρακτηριστικά του φύλου του.

Στο δεύτερο άρθρο, ως ταυτότητα φύλου ορίζεται ο εσωτερικός τρόπος που το ίδιο το άτομο βιώνει το φύλο του ανεξαρτήτως του φύλου που του αποδόθηκε κατά την γέννηση του λόγω των βιολογικών του χαρακτηριστικών. Παράλληλα, ορίζονται ως χαρακτηριστικά φύλου τα γονιδιακά, χρωμοσωματικά και ανατομικά χαρακτηριστικά του ατόμου όπως τα αναπαραγωγικά όργανα, τριχοφυΐα, μυϊκή μάζα κλπ.

Το τρίτο άρθρο αναφέρει πως σε περίπτωση ασυμφωνίας μεταξύ του καταχωρημένου φύλου και της ταυτότητας φύλου, το άτομο δύναται να αιτηθεί την διόρθωση του καταχωρημένου φύλου ώστε να ανταποκρίνεται στην βούληση, στην εξωτερική του εικόνα και τη προσωπική αίσθηση του σώματός του. Προκειμένου να προβεί ένα πρόσωπο στην συγκεκριμένη ενέργεια απαιτείται να μην είναι έγγαμο καθώς επίσης και να έχει πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα. Εξαιρούνται οι ανήλικοι που έχουν συμπληρώσει το δέκατο έβδομο (17ο) έτος της ηλικίας τους, οι οποίοι δύναται να αιτηθούν εφόσον υπάρχει ρητή συναίνεση των ασκούντων τη γονική τους μέριμνα. Εξαιρούνται επίσης όσοι έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο (15ο) έτος της ηλικίας τους, εφόσον υπάρχει επιπλέον θετική γνωμάτευση διεπιστημονικής επιτροπής. Η επιτροπή αυτή συστήνεται με κοινή απόφαση των Υπουργών Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Υγείας για δύο έτη και αποτελείται από έναν/μία παιδοψυχίατρο, έναν/μία ψυχίατρο, έναν/μία ενδοκρινολόγο, έναν/μία παιδοχειρουργό, έναν/μία ψυχολόγο, έναν/μία κοινωνικό/ή λειτουργό και έναν/μία παιδίατρο ως πρόεδρο, όλοι με εξειδίκευση στο συγκεκριμένο ζήτημα. Ακόμη, αναφέρει τη ρητή κατάργηση της προϋπόθεσης των χειρουργικών επεμβάσεων

και ιατρικών πιστοποιητικών, διευκρινίζοντας πως για την διόρθωση του κατοχυρωμένου φύλου δεν απαιτείται να βεβαιώνεται ότι το πρόσωπο έχει υποβληθεί σε οποιαδήποτε προηγούμενη ιατρική επέμβαση ούτε σε οποιαδήποτε προηγούμενη εξέταση ή ιατρική αγωγή που σχετίζεται με τη σωματική ή ψυχική του υγεία.

Το τέταρτο άρθρο περιγράφει τη διαδικασία που θα ακολουθείται για την διόρθωση του καταχωρημένου φύλου. Ειδικότερα, η διόρθωση πραγματοποιείται με δικαστική απόφαση σύμφωνα με το άρθρο 782 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας. Στην αίτηση δηλώνονται το επιθυμητό φύλο, το κύριο όνομα που επιλέγεται και το προσαρμοσμένο σχετικά επώνυμο και επισυνάπτεται αντίγραφο της ληξιαρχικής πράξης γέννησης του αιτούντος. Για τη διόρθωση του καταχωρημένου φύλου χρειάζεται η αυτοπρόσωπη δήλωση ενώπιον του δικαστηρίου η οποία γίνεται σε ιδιαίτερο γραφείο χωρίς δημοσιότητα. Η δικαστική απόφαση καταχωρείται στο Ληξιαρχείο που είχε συντάξει τη ληξιαρχική πράξη γέννησης του προσώπου με τρόπο που διασφαλίζεται η μυστικότητα της μεταβολής. Ακόμη, μόλις ολοκληρωθεί η μεταβολή της αρχικής ληξιαρχικής πράξης, για την έκδοση άλλων εγγράφων στα οποία αναγράφεται η ταυτότητα του, οι αρμόδιες υπηρεσίες υποχρεούνται να εκδώσουν νέα έγγραφα ή να προβούν σε νέες καταχωρίσεις όπου το καταχωρισμένο φύλο, το κύριο όνομα και το επώνυμο του προσώπου θα έχουν διορθωθεί. Δεν επιτρέπεται η οποιαδήποτε αναφορά στην διόρθωση του καταχωρημένου φύλου που πραγματοποιήθηκε, ούτε στην νέα ληξιαρχική πράξη γέννησης ή σε άλλα έγγραφα. Τέλος, δίνεται η δυνατότητα αλλαγής της νέας ληξιαρχικής πράξης άλλη μια φορά, με τις ίδιες προϋποθέσεις και την ίδια διαδικασία.

Το πέμπτο άρθρο του νόμου αναφέρει πως ο επαναπροσδιορισμός φύλου που ορίζεται από την νέα Ληξιαρχική πράξη είναι αυτός που ισχύει έναντι όλων, ενώ παράλληλα τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που είχε το άτομο πριν την διόρθωση φύλου δεν μεταβάλλονται. Επίσης, εξακολουθούν να υφίστανται μετά την διόρθωση και οι αριθμοί μητρώου κοινωνικής ασφάλειας (ΑΜΚΑ) και φορολογικού μητρώου (ΑΦΜ). Ακόμη, ο Ληξίαρχος επιβάλλεται να ενημερώσει την Εισαγγελία Πρωτοδικών του τόπου γέννησης του αιτούντος ή το Τμήμα Ποινικού Μητρώου και Απονομής Χάριτος του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ώστε σε περίπτωση που ο αιτών δεν γεννήθηκε στην Ελλάδα, να γίνει η μεταβολή των στοιχείων της ταυτότητάς του για να προβούν σε ενημέρωση τυχόν καταχώρισης στο Ποινικό Μητρώο. Κατ' αυτόν τον τρόπο καταρρίπτεται το επιχείρημα ότι κάποιος ζητά την διόρθωση φύλου με σκοπό την διαφυγή από ποινικές διώξεις.

Όσον αφορά την σχέση του ατόμου που προέβη σε διόρθωση του φύλου, με τα τέκνα του, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που είχε από την γονική μέριμνα πριν την διόρθωση, δεν μεταβάλλονται. Ωστόσο, στην ληξιαρχική πράξη των τέκνων δεν εφαρμόζεται καμία αλλαγή των στοιχείων μετά την διόρθωση φύλου του γονέα του (Νάτση και Παππά, 2019).

Στο άρθρο έξι ορίζεται η υποχρεωτικότητα του να υπάρχει μυστικότητα κατά την διάρκεια της όλης διαδικασίας. Καθήκον εχεμύθειας έχουν όλοι όσοι εμπλέκονται στην διαδικασία του επαναπροσδιορισμού του φύλου του αιτούντος. Ακόμη, η δικαστική απόφαση της πρώτης παραγράφου του άρθρου 4, διευκρινίζει πως πρόσβαση στην αρχική ληξιαρχική πράξη γέννησης του ατόμου έχει αποκλειστικά το ίδιο το πρόσωπο που προέβη στην διόρθωση αυτή, και όσοι έχουν ειδική εξουσιοδότηση εγγράφως για αυτό. Το ίδιο ισχύει και για όλα τα άλλα στοιχεία ή έγγραφα που τηρούνται στο ληξιαρχείο ή άλλη δημόσια υπηρεσία, από τα οποία προκύπτει η διόρθωση του καταχωρημένου φύλου που πραγματοποιήθηκε. Προκειμένου να έχει ένα πρόσωπο πρόσβαση σε αυτά τα στοιχεία απαιτείται πρώτα η απόδειξη ειδικού έννομου συμφέροντος που δεν είναι δυνατόν να ικανοποιηθεί αλλιώς, καθώς επίσης χρειάζεται να του χορηγηθεί άδεια σύμφωνα με διατάξεις του ν.2472/1997 (Α'50) για να έχει πρόσβαση στα ευαίσθητα προσωπικά στοιχεία. Τέλος, στην περίπτωση που το άτομο που προέβη σε διόρθωση του καταχωρημένου φύλου κριθεί ανίκανο δικαιοπρακτικά, πρόσβαση σε αυτά τα στοιχεία έχει ο δικαστικός συμπαραστάτης του.

Στο 7 άρθρο αναφέρεται η διαγραφή του όρου «αλλαγή φύλου», ο οποίος αντικαθίσταται με τον όρο «διόρθωση φύλου» καθώς προστίθεται ακόμη η εξής πρόταση: «Ειδικά στην περίπτωση της διόρθωσης φύλου η δικαστική απόφαση αρκεί να είναι τελεσίδικη». Ακόμη στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 1 καθώς και στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 2 παρατηρούμε πως μετά τις λέξεις «ταυτότητα φύλου» έχουν προστεθεί και οι εξής: «χαρακτηριστικά φύλου» (Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 2017).

2.3 Αδυναμίες του ψηφίσματος

- Η πρόβλεψη διόρθωσης της ληξιαρχικής πράξης με προϋπόθεση την αυτοπρόσωπη δήλωση του ενδιαφερόμενου ατόμου ενώπιον δικαστηρίου, σε συνδυασμό με την υποχρεωτική παράσταση με δικηγόρο και την στέρηση του δικαιώματος των τρως

ατόμων να εκπροσωπηθούν από πληρεξούσιο δικηγόρο όπως συμβαίνει στις άλλες δικαστικές διαδικασίες, δημιουργούν την αίσθηση ότι υποβόσκει ένα είδος καχυποψίας στο πρόσωπο του αιτούντα, καλλιεργώντας το έδαφος για προκαταλήψεις και αυθαιρεσίες (Σωτηρόπουλος 2017).

- Το ηλικιακό όριο που θέτει η νομοθεσία στερεί από ανήλικα τρανς άτομα τη δυνατότητα αίτησης διόρθωσης των εγγράφων τους, έστω κι αν έχουν τη συγκατάθεση των γονέων ή των κηδεμόνων τους. Ο αποκλεισμός των εφήβων στην διαδικασία αυτή, προκαλεί προβληματισμό καθώς οι τρανς έφηβοι ίσως έχουν μεγαλύτερη ανάγκη να προβούν στην διόρθωση του φύλου τους λόγω του ότι είναι περισσότερο κοινωνικά ευάλωτοι στο σχολικό περιβάλλον τους. Η εν λόγω διάταξη θεωρείται αμφίβολης συνταγματικότητας καθώς φορείς της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν θεωρούνται μόνο οι ενήλικες που έχουν πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα, αλλά και οι ανήλικοι οι οποίοι όμως αποκλείονται (Παπαδοπούλου, 2017).

- Η νομοθεσία αυτή αποκλείει από την διαδικασία τα intersex ή non binary άτομα, τα οποία δεν αυτοχαρακτηρίζονται αποκλειστικά με το δίπολο άντρας-γυναίκα (Σωτηρόπουλος 2017).

- Η προϋπόθεση του να είναι ανύπαντρος κάποιος προκειμένου να μπορέσει να επαναπροσδιορίσει το φύλο του στα έγγραφα, επιφέρει ισχυρή ψυχολογική πίεση στο άτομο. Στην περίπτωση που είναι έγγαμος ο ενδιαφερόμενος, τον υποχρεώνει να επιλέξει ανάμεσα στο γάμο του ή στην διόρθωση του καταχωρημένου φύλου του. Η σχετική διάταξη θεωρείται προβληματική από συνταγματική άποψη διότι παραβιάζει την κατ' άρθρο 9 παρ. 1 εδ. β' προστασία του οικογενειακού βίου και εισάγει μια δυσμενή διάκριση εις βάρος του έγγαμου ενδιαφερόμενου (Παπαδοπούλου, 2017)

- Ακόμη, η διάταξη αυτή φαίνεται να υπάρχει διότι με την διόρθωση του καταχωρημένου φύλου ο προϋπάρχον γάμος μετατρέπεται σε σχέση δύο ατόμων που ανήκουν στο ίδιο φύλο. Η συγκεκριμένη διάταξη έχει δεχτεί έντονη κριτική, διότι απαγορεύοντάς στον αιτούντα την σύναψη γάμου πριν στην ληξιαρχική διόρθωση, επεμβαίνει στην οικογενειακή ζωή του ατόμου, κάτι που θεωρείται αντισυνταγματικό (Σωτηρόπουλος, 2017).

- Όσον αφορά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προσώπου ως γονέα σε περίπτωση που έχει ήδη παιδιά, το άρθρο 5 παρ. 2 ορίζει πως δεν επηρεάζονται. Ωστόσο

βλέπουμε πως δεν επέρχεται καμία μεταβολή των στοιχείων στην ληξιαρχική πράξη της γέννησης των παιδιών λόγω του επαναπροσδιορισμού φύλου του τρανς γονέα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζεται ο γονέας με το όνομα και το φύλο που είχε πριν τον επαναπροσδιορισμό του στα δικά του έγγραφα. Αυτό είναι ένδειξη πως το νομικό πλαίσιο αρνείται να διαταράξει το πρότυπο της «κανονικής οικογένειας» όπου τα παιδιά έχουν ένα μπαμπά και μια μαμά διαιωρίζοντας αυτή την στερεοτυπική αντίληψη της κοινωνίας (Σωτηρόπουλος, 2017).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΥΛΟΥ – ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Η «Διάκριση» αναφέρεται νομικά ως η άνιση και αδικαιολόγητη μεταχείριση (Μοσχοβάκου και Ντάνη, 2018). Αναφορικά με τις διακρίσεις με βάση την ταυτότητα φύλου ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό, σύμφωνα με τις αρχές της Γιογκιακάρτα: «Οι διακρίσεις με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή την ταυτότητα φύλου, περιλαμβάνουν κάθε διάκριση, αποκλεισμό, περιορισμό ή προτίμηση με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή την ταυτότητα φύλου που έχει ως σκοπό ή αποτέλεσμα την αναίρεση ή την εξασθένηση της ισότητας ενώπιον του νόμου ή την ίση προστασία από το νόμο, ή την αναγνώριση, την απόλαυση ή την άσκηση - σε ισότιμη βάση - όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών. Οι διακρίσεις με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή την ταυτότητα φύλου μπορούν να επιδεινώνονται - και συνήθως έτσι γίνεται - από διακρίσεις για άλλους λόγους περιλαμβανομένων του κοινωνικού φύλου, της φυλής, της ηλικίας, του θρησκευματος, της αναπηρίας, της κατάστασης υγείας και της οικονομικής κατάστασης» (Θεοφιλόπουλος και Σπίνου, 2015).

Η εκδήλωση τρασφοβικού μίσους μπορεί να γίνει με διάφορες μορφές και οδηγεί σε διακρίσεις, περιθωριοποίηση, κοινωνικό αποκλεισμό και βία λόγω της ταυτότητας φύλου. «Η θεσμοποιημένη τρασφοβία εκδηλώνεται μέσω νομικών κυρώσεων, παθολογικοποίησης και ανύπαρκτων/ανεπαρκών μηχανισμών για την καταπολέμηση της βίας και των διακρίσεων. Η κοινωνική τρασφοβία εκδηλώνεται με τις μορφές φυσικής και άλλων μορφών βίας, ρητορικής μίσους, διάκρισης, απειλών, περιθωριοποίησης, κοινωνικού αποκλεισμού, γελοιοποίησης και προσβολών» (ILGA - Europe, July 2014). Ακόμη, η εκδήλωση τρασφοβικού μίσους μπορεί να απευθύνεται τόσο σε τρανς όσο και σε άτομα που παρουσιάζουν διακύμανση κοινωνικού φύλου. Η συνηθέστερη μορφή της είναι η λεκτική επίθεση και παρατηρείται να συμβαίνει συνήθως σε δημόσιους χώρους με θύματα στις περισσότερες περιπτώσεις τους νέους.

Στην Έκθεση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, καταγράφηκε η εξής διαπίστωση σχετικά με την καταγραφή των περιστατικών ομοφοβικής/τρασφοβικής βίας: «Η ποσοτικοποίηση της ομοφοβικής και τρασφοβικής βίας περιπλέκεται από το γεγονός ότι λίγα κράτη έχουν συστήματα για την παρακολούθηση, την καταγραφή και την αναφορά αυτών των περιστατικών. Ακόμα κι

εκεί όπου υπάρχουν συστήματα, τα περιστατικά μπορεί να παραμείνουν αδήλωτα ή λανθασμένα αναφερόμενα, διότι τα θύματα δεν εμπιστεύονται την αστυνομία, φοβούνται αντίποινα ή απειλές στην ιδιωτική τους ζωή και είναι απρόθυμα να αυτοπροσδιορίζονται ως ΛΟΑΤ ή επειδή οι υπεύθυνοι για την καταγραφή των περιστατικών αποτυγχάνουν να αναγνωρίσουν τα κίνητρα των δραστών» (Θεοφιλόπουλος και Σπίνου, 2015).

Σε έρευνα που υλοποιήθηκε για τα τρανσφοβικά εγκλήματα μίσους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία δημοσίευσε τα πρώτα ποσοτικά δεδομένα αναφορικά με τα εγκλήματα μίσους κατά των τρανς ατόμων στα Κράτη-μέλη της ΕΕ με 2.669 τρανς συμμετέχοντες από ολόκληρη την Ευρώπη βλέπουμε πως: Το 79% των ερωτηθέντων είχαν υπάρξει θύματα κάποιας μορφής παρενόχλησης σε δημόσιο χώρο, η οποία κυμαινόταν από τρανσφοβικά σχόλια έως και σωματική ή σεξουαλική επίθεση. Οι συνηθέστερες μορφές παρενόχλησης ήταν τα υποτιμητικά σχόλια (44%) και η λεκτική βία (27%), ενώ 15% των ερωτηθέντων είχαν υπάρξει θύματα απειλητικής συμπεριφοράς και 7% σωματικής κακοποίησης (Turner, Whittle, Combs, 2009).

Σε έρευνα για τα άτομα ΛΟΑΤΚΙ+ στην Ευρωπαϊκή Ένωση που πραγματοποιήθηκε το 2012 μέσω ανώνυμου ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου, εξετάζονται θέματα ίσης μεταχείρισης και διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου. Βάση των δεδομένων της έρευνας, πολλά τρανς άτομα μεγαλώνουν και ζουν σε ένα κοινωνικό περιβάλλον που αγνοεί την ύπαρξη και τις ανάγκες τους σε μεγάλο βαθμό. Ως αποτέλεσμα της διαρκούς θυματοποίησης τους, ζουν με το έντονο συναίσθημα του φόβου και διατηρούν χαμηλό προφίλ ως έναν αμυντικό μηχανισμό. Η εν λόγω επιλογή αναπόφευκτα ενισχύει ακόμη περισσότερο την ελλιπή αναγνώριση και αποδοχή των δικαιωμάτων τους. Τα στερεότυπα και η άγνοια που υπάρχει για την καθημερινότητα και τα δικαιώματα των τρανς ατόμων διαιωνίζουν την αρνητική στάση της κοινωνίας απέναντι τους και οδηγεί στην κακομεταχείριση που υφίστανται, ξεκινώντας από προσβλητικά αστεία και προχωρώντας έως την σοβαρή παρενόχληση και τον αποκλεισμό. Εν κατακλείδι, τα τρανς άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα, επισημαίνουν πως αισθάνονται ότι είναι πολίτες σε μια κοινωνία που τους απαγορεύει να είναι ο εαυτός τους (European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2014).

Στην Ελλάδα, το 2013 καταγράφηκαν 16 θύματα ρατσιστικής βίας λόγω ταυτότητας φύλου από το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας. Το 2014, το Δίκτυο κατέγραψε «81 περιστατικά ρατσιστικής βίας εκ των οποίων τα 32 ήταν προς ΛΟΑΤΚΙ άτομα». Το 2015 αναφέρθηκαν συνολικά 10 επιθέσεις λόγω ταυτότητας φύλου. Αξίζει να σημειωθεί πως

στο σύνολο αυτών των επιθέσεων «ο στόχος των θυτών να εκφράσουν με έντονο τρόπο την περιφρόνησή τους για το θύμα» (Χαμτζούδης, 2015).

Σε έρευνα που διενεργήθηκε το 2019 για τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα στην ΕΕ, την Βόρεια Μακεδονία και τη Σερβία με σχεδόν 140.000 συμμετέχοντες, φαίνεται πως όλο και περισσότεροι άνθρωποι είναι ανοιχτοί ως προς το ότι είναι ΛΟΑΤΚΙ+, παρόλα αυτά η πλειοψηφία εξακολουθεί να αποφεύγει να κρατά το χέρι του συντρόφου της δημόσια, για παράδειγμα, κάτι που μας προϊδεάζει για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν.

Το 40% από όσους είναι ανοιχτοί ως προς το ότι είναι ΛΟΑΤΚΙ+, αναφέρει πως έχει υποστεί παρενόχληση. Μεταξύ των τρανς ερωτηθέντων που δεν κρύβουν το ότι είναι τρανς άτομα, το 24% υπέστη σωματική ή σεξουαλική επίθεση λόγω της ταυτότητας φύλου του τα πέντε τελευταία χρόνια πριν από την έρευνα. Δύο στους πέντε ερωτηθέντες (38 %) βίωσαν παρενόχληση το έτος πριν από την έρευνα, εξαιτίας του ότι είναι ΛΟΑΤΚΙ+. Τα ποσοστά είναι ακόμη μεγαλύτερα (47%) για τους ερωτηθέντες ηλικίας 15 έως 17 ετών. Μεταξύ όλων των ερωτηθέντων τα μεγαλύτερα ποσοστά αφορούν τα τρανς (48 %) και τα ίντερσεξ (42 %) άτομα. Ένας στους δέκα συμμετέχοντες της έρευνας (11%), μάλιστα, λέει ότι αποτέλεσε στόχο σωματικής ή σεξουαλικής επίθεσης τα πέντε χρόνια πριν από την έρευνα μεταξύ των οποίων οι τρανς (17 %) και οι ίντερσεξ (22 %) ερωτηθέντες υπέστησαν επιθέσεις σε υψηλότερα ποσοστά.

Μόνο ένα στα 10 (10%) περιστατικά παρενόχλησης ειπώθηκε πως είχε δηλωθεί οπουδήποτε και μόλις το 4% αυτών αναφέρθηκε στην αστυνομία. Κατά μέσο όρο, από τους ερωτηθέντες στην ΕΕ που δεν κατήγγειλαν το πιο πρόσφατο περιστατικό σωματικής ή σεξουαλικής επίθεσης στην αστυνομία, το 25% ανέφερε ότι δεν το έκανε λόγω φόβου για ομοφοβικές ή/και τρανσφοβικές αντιδράσεις από την αστυνομία.

Τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα βιώνουν καθημερινές διακρίσεις. Ειδικότερα, κάθε πέμπτος ερωτώμενος (19%) ανέφερε πως αισθάνθηκε ότι υφίσταται κάποιου είδους διάκριση όταν ερχόταν σε επαφή με το προσωπικό του σχολείου ή του πανεπιστημίου και κάθε έκτος (16 %) αισθανόταν το ίδιο όταν ήρθε σε επαφή με το προσωπικό υγειονομικής περίθαλψης ή κοινωνικών υπηρεσιών. Τα ποσοστά αυτά είναι υψηλότερα για τους τρανς και ίντερσεξ ερωτηθέντες ηλικίας 15 έως 17 ετών κάτι που αναδεικνύει την ανάγκη λήψης μέτρων πολιτικής προστασίας για τα παιδιά και τους νέους που ανήκουν σε αυτές τις ομάδες. Τα αποτελέσματα διαφοροποιούνται μεταξύ των χωρών. Αυτή η ηλικιακή ομάδα δείχνει να αισθάνθηκε ότι υφίστανται διακρίσεις στα υψηλότερα ποσοστά στην Ελλάδα (71 %), την Κροατία (68 %) και τη Βουλγαρία (67 %).

Επιπλέον, οι περισσότεροι αισθάνθηκαν διακρίσεις στην εργασία (21%) τους 12 μήνες πριν από την έρευνα και κατά την αναζήτηση εργασίας (10%). Σημαντικά υψηλότερο ήταν τα ποσοστά των τρανς (35 %) και ίντερσεξ ερωτηθέντων (32 %) που ένιωσαν ότι υφίστανται διακρίσεις στην εργασία. Τα ποσοστά των ερωτηθέντων που αισθάνθηκαν ότι βιώνουν διακρίσεις ήταν υψηλότερα στην Ελλάδα (19%), στην Κύπρο (18%) και στη Βουλγαρία (17%).

Περισσότερο από το ένα τρίτο (37%) αισθάνθηκαν διακρίσεις και σε καφετέριες, εστιατόρια, μπαρ και νυχτερινά κέντρα, κατά την πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη ή κοινωνικές υπηρεσίες, καταστήματα και όταν αναζητούν σπίτι. Τα υψηλότερα ποσοστά καταγράφηκαν από τους τρανς (55 %) και ίντερσεξ (59 %) ερωτηθέντες, οι οποίοι μπορεί να έρθουν αντιμέτωποι και με χλευασμό όταν χρειάζεται να δείξουν τα έγγραφα ταυτοποίησης που προσδιορίζουν το φύλο τους (European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2020).

Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο κατά το έτος 2021 καταγράφηκαν 375 δολοφονίες τρανς ατόμων. Το ένα στα τέσσερα από αυτά τα θύματα σκοτώθηκαν στο σπίτι τους. Οι αριθμοί αυτοί δεν ανταποκρίνονται απόλυτα στην πραγματικότητα αφού πολλές χώρες δεν διαθέτουν καθιερωμένο δίκτυο τρανς ή και ΛΟΑΤΚΙ οργανισμών που να ασχολούνται με τέτοια θέματα με αποτέλεσμα πολλές επιθέσεις και δολοφονίες κατά τρανς ατόμων να μην καταγράφονται ως τέτοιες (Wareham, 2021).

Μέσα από ποιοτική έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα το 2017 όπου ερωτήθηκαν 11 τρανς άτομα, παρατηρήθηκε πως έχουν βιώσει πιο έντονα διακρίσεις κατά την διαδικασία εξεύρεσης εργασίας από ότι σε άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής. Οι 9 στους 11 δήλωσαν πως κατά την αναζήτησή τους για εργασία ένιωσαν διάκριση λόγω της ταυτότητας φύλου τους. Ο στερεοτυπικός συσχετισμός της εργασίας στο σεξ με τα τρανς άτομα που ενστερνίζονταν οι εργοδότες αποτελούσε έναν από τους λόγους για να μην τους προσλάβουν. Ωστόσο, η διαρκής ανεργία που βιώνουν συνδυαστικά και με την πιθανή απουσία εκπαιδευτικών προσόντων, οδηγεί τα τρανς άτομα να βασιστούν οικονομικά στην οικογένειά τους ή να οδηγηθούν αναπόφευκτα στην εργασία στο σεξ προκειμένου να βιοποριστούν.

Ακόμη, οι συνεντευξιαζόμενοι αναφέρθηκαν στην δυσκολία να γνωρίσουν ερωτικό σύντροφο που τους αποδέχεται για αυτό που είναι και επιδιώκει μακροχρόνια σχέση μαζί τους. Πέντε ερωτώμενοι που είχαν συνάψει ερωτικό δεσμό με cis συντρόφους, δήλωσαν πως η σχέση τους είχε επηρεαστεί αρνητικά λόγω της τρανς ταυτότητάς τους. Κάποιοι συνεντευξιαζόμενοι δήλωσαν πως φοβούνται να εμπλακούν ξανά σε ρομαντικούς δεσμούς λόγω προηγούμενων

εμπειριών που τους πλήγωσαν (Paradaki and Ntiken, 2022).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΡΑΝΣ ΑΤΟΜΑ

Σύμφωνα με τον διεθνή κώδικα δεοντολογίας της κοινωνικής εργασίας, οι κοινωνικοί/ες λειτουργοί αντιτίθενται σε κάθε είδους διάκριση που αφορά στην ηλικία, την κουλτούρα, την ιθαγένεια, την εθνικότητα, το φύλο (βιολογικό, κοινωνικό), την ταυτότητα φύλου, την γλώσσα, τις προσωπικές απόψεις, τις πνευματικές και πολιτικές πεποιθήσεις, τις σωματικές ή νοητικές ικανότητες ή άλλα σωματικά χαρακτηριστικά, την θρησκεία, την φτώχεια, την φυλή, τις ρομαντικές σχέσεις, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση ή την δομή της οικογένειας (International Federation of Social Workers, 2018).

Η κριτική κατανόηση των διακρίσεων λόγω ταυτότητας/έκφρασης φύλου χρειάζεται να αποτελεί βασικό σκοπό των κοινωνικών λειτουργών, διαφορετικά συντρέχει κίνδυνος να αναπαραχθεί από την δράση τους κοινωνική απαξίωση των τρανς ανθρώπων. Η κριτική αναγνώριση των διακρίσεων βάσει ταυτότητας και έκφρασης φύλου οδηγούν σε πρακτικές που είναι επικεντρωμένες στην ανάπτυξη των δυνατοτήτων, την χειραφέτηση των τρανς ανθρώπων και στην δημιουργία υποστηρικτικών συστημάτων για αυτούς. Άλλωστε, η κοινωνική εργασία σε όποιον τομέα και αν ασκείται, χρειάζεται να αναγνωρίζει και να αναδεικνύει τους λόγους που κάποιες ομάδες είναι πιο ευάλωτες στον κοινωνικό αποκλεισμό και στην συνέχεια να προετοιμάζει δράσεις καταπολέμησής του (Ιωακειμίδης, 2012).

Κατά την διάρκεια συνεργασίας κοινωνικού λειτουργού με έναν/μια τρανς εξυπηρετούμενο/η είναι απαραίτητο ο/η επαγγελματίας να ακούει προσεκτικά το άτομο, με ενσυναίσθηση και χωρίς κριτική στάση. Η θεραπευτική σχέση που χρειάζεται να χτιστεί θα βασίζεται στην αυθεντικότητα και στην αμοιβαία εμπιστοσύνη. Ο/Η κοινωνικός/ή λειτουργός θα ενδυναμώσει το άτομο ώστε να αναπτύξει μηχανισμούς άμυνας για να αντιμετωπίσει τα αρνητικά σχόλια και τον κοινωνικό στιγματισμό ενώ παράλληλα χρειάζεται να είναι ικανός να εντοπίσει σημάδια κακοποίησης, κατάχρησης αλκοόλ ή άλλων ουσιών ή αυτοκτονικές τάσεις (Mallon, 2009).

Όπως για κάθε περιθωριοποιημένη κοινωνική ομάδα, έτσι και για τα τρανς άτομα, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αναγνωριστεί ακόμα και η ίδια τους η ύπαρξη. Μια δυσδιάκριτη αίσθηση της περιθωριοποίησης είναι αυτή του να σε αγνοούν και οι τρανς άνθρωποι χρειάζεται να

αισθάνονται πως είναι κοινωνικά ορατοί. Οι κοινωνικοί/ες λειτουργοί πρέπει να προάγουν την ορατότητα της τρανς κοινότητας, ειδάλλως αναπαράγουν την κοινωνική άγνοια ως προς την ταυτότητα φύλου και κατ' επέκταση την ιδεολογία της ετεροκανονικότητας (Ιωακειμίδης, 2012).

Προκειμένου να δημιουργήσουμε έναν δίκαιο κόσμο για τους τρανς ανθρώπους χρειάζεται να ενισχύσουμε τις θετικές αλληλεπιδράσεις τους με την κοινότητα καθώς πολύ συχνά στερούνται υποστήριξης από αυτήν (Mallon, 2009). Ορισμένοι τρόποι με τους οποίους οι κοινωνικοί/ες λειτουργοί έχουν την δυνατότητα να ενδυναμώσουν την τρανς κοινότητα είναι το να προάγουν την αναγνωρισιμότητα αυτής στην ευρύτερη κοινότητα, να οργανώσουν ημερίδες, workshops κλπ. ώστε να ακουστούν τα αιτήματα των τρανς ανθρώπων, να προσπαθήσουν να διευρύνουν την συμμετοχή στο φεστιβάλ Pride, να προάγουν την αλληλεπίδραση των τρανς ατόμων με διάφορες ιδιωτικές, κρατικές ή μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (Ιωακειμίδης, 2012). Επίσης, ο/η κοινωνικός/ή λειτουργός πρέπει να ενημερώσει τους τρανς ανθρώπους σχετικά με δυσκολίες που ενδέχεται να αντιμετωπίσουν εξαιτίας των διακρίσεων και της τρανσφοβίας. Τέλος, μπορεί ο/η επαγγελματίας να γίνει και ακτιβιστής/ρια δημιουργώντας ομάδες πίεσης για την προάσπιση των δικαιωμάτων για τα τρανς άτομα (Mallon, 2009).

Στην περίπτωση που ο/η κοινωνικός/ή λειτουργός καλείται να συνεργαστεί με παιδί ή έναν νέο που είναι τρανς, είναι σημαντικό ο/ή επαγγελματίας να επέμβει στα συστήματα που ανήκει το παιδί, διότι όταν αλλάζουν τα συστήματα μπορεί να βελτιωθεί και η ποιότητα ζωής του ατόμου. Όταν είναι δυνατό, βοηθά πολύ να συνεργάζεται με όλη την οικογένεια, ενισχύοντας της πηγές υποστήριξης για το τρανς άτομο. Χρειάζεται να στηρίξει τους γονείς στο να συνειδητοποιήσουν και να αποδεχτούν την ταυτότητα φύλου του παιδιού τους. Όλα τα παιδιά έχουν την ανάγκη να νιώθουν ότι οι γονείς τους τα αποδέχονται και τα κατανοούν, όμως λόγω ελλιπούς ή λάθος ενημέρωσης, πολλές φορές οι γονείς αδυνατούν να τα καταλάβουν καθώς έχουν συσχετίσει την τρανς ταυτότητα με κάτι παθολογικό και κοινωνικά μη αποδεκτό. Για αυτόν τον λόγο ο/ή κοινωνικός/ή λειτουργός πρέπει να ενισχύσει την ανοιχτή επικοινωνία μεταξύ των μελών της οικογένειας, να τους ενθαρρύνει να αναζητήσουν μαζί την σημασία που έχει η ταυτότητα φύλου για το παιδί τους και να μπουν σε μια διαδικασία προσπάθειας υποστήριξης και σωστής χρήσης λεξιλογίου όταν απευθύνονται στο παιδί. Δεδομένου ότι η οικογένεια ενδέχεται να βιώσει αισθήματα ντροπής, ενοχής ή να δυσκολευτεί να μάθει να απευθύνεται με τις ανωνυμίες και το όνομα που προτιμά το παιδί, ο/ή κοινωνικός/ή λειτουργός οφείλει να στηρίξει και να καθησυχάσει την οικογένεια ότι με τον χρόνο θα προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα.

Κάτι ακόμη που δύναται να βοηθήσει ιδιαίτερα τα τρανς άτομα είναι η ανάπτυξη του αισθήματος του ανήκειν. Αυτό μπορεί αν επιτευχθεί μέσα από την γνωριμία τους με άλλα άτομα που βρίσκονται στην ίδια θέση με αυτούς. Έτσι ο/η κοινωνικός/ή λειτουργός μπορεί να σχηματίσει μια ομάδα, που όμως δεν έχει σαν βάσει αποκλειστικά την ταυτότητα φύλου, αλλά και τις ανάγκες και τις δυσκολίες των μελών της εξετάζοντας όλα τα δυνατά σημεία και τις ικανότητές τους. Μέσα στην ομάδα είναι απαραίτητο να δοθεί χώρος να εκφραστούν οι δυνάμεις των μελών της ώστε οι ίδιοι να αντιληφθούν πως διαθέτουν την ικανότητα να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες τους, τον στιγματισμό και τις ταμπέλες που τους έχουν αποδοθεί λόγω της ταυτότητας φύλου τους (Mallon, 2009).

Προκειμένου οι κοινωνικοί λειτουργοί να μπορέσουν να εξυπηρετήσουν κατάλληλα τα τρανς άτομα, χρειάζεται να ξεκινήσουν να εκπαιδεύουν τους εαυτούς τους σχετικά με ζητήματα της ταυτότητας φύλου και όχι να περιμένουν να έρθει πρώτα ένας τρανς εξυπηρετούμενος για να ενημερωθούν. Είναι σημαντικό να είναι κατάλληλα ενημερωμένοι για να αποφεύγεται η χρήση κακοποιητικού λόγου (Mallon, 2009). Όταν το προσωπικό ή άλλοι χρήστες των υπηρεσιών μιας οργάνωσης χρησιμοποιούν προσβλητική γλώσσα απέναντι στα τρανς άτομα, αυτό τα αποθαρρύνει από το να ξανακάνουν χρήση αντίστοιχων υπηρεσιών στο μέλλον (Ιωακειμίδης, 2012).

Αναλυτικότερα, όταν απευθύνονται σε τρανς εξυπηρετούμενους είναι απαραίτητο να είναι προσεκτικοί με το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν καθώς αυτό εκφράζει βαθύτερες αντιλήψεις και προκαταλήψεις για την συγκεκριμένη κοινότητα. Λέξεις που μπορεί να θεωρούνται «αθώες» εξαιτίας της συχνής χρήσης τους καθημερινά, ενδέχεται να προσβάλουν και να πληγώσουν τα τρανς άτομα, ακόμη και αν δεν έχει αυτή την πρόθεση ο/η επαγγελματίας κοινωνικός/ή λειτουργός. Απεναντίας, η χρήση των όρων που επιλέγουν τα ίδια τα άτομα για τον εαυτό τους, δείχνει σεβασμό και αποδοχή της ταυτότητας και έκφρασης φύλου τους. Για αυτό, είναι σημαντικό να απευθύνονται στους/ις τρανς εξυπηρετούμενους/ες με το όνομα, το γένος και τις ανωνυμίες που οι ίδιοι επιθυμούν και στην περίπτωση που ο/η επαγγελματίας δεν γνωρίζει κάποιο από αυτά, μπορεί να ρωτήσει τον εξυπηρετούμενο πως προτιμά να τον αποκαλεί.

Είναι πολύ σημαντικό να αποφεύγεται ο όρος «τραβεστί» που έχει μια προσβλητική χροιά, όπως και ο όρος «τρανσέξουαλ» ο οποίος παραπέμπει σε παλιά ιατρική, κλινική ορολογία. Αντί αυτών, είναι πιο αποδεκτοί οι όροι «διεμφυλικός-η-οί-ές» ή «τρανς», οι οποίοι όμως, προτιμάται να χρησιμοποιούνται ως ένας επιθετικός προσδιορισμός και όχι ως ένα ουσιαστικό: «η Ιωάννα είναι μια τρανς γυναίκα» και όχι «η Ιωάννα είναι τρανς».

Ακόμη, έναντι των εκφράσεων «αλλαγή φύλου», «διόρθωση φύλου», «ευνουχισμός» οι οποίες παραπέμπουν πιο πολύ σε μια επανορθωτική παρέμβαση αποκατάστασης κάποιας βλάβης, προτιμάται ο όρος «επαναπροσδιορισμός φύλου». Ο όρος αυτός, εκφράζει την χρονοβόρα διαδικασία μετάβασης σε προσωπικό, νομικό ή και ιατρικό επίπεδο και περιγράφει έναν απόλυτα λειτουργικό άνθρωπο. Γνωρίζοντας επίσης πως δεν επιθυμούν ή δεν μπορούν όλα τα τρανς άτομα να προχωρήσουν σε χειρουργικές επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού φύλου, κρίνεται αναγκαίο να μην θεωρήσουμε όσους δεν προέβησαν σε αυτές τις διαδικασίες ως λιγότερο «άνδρες» ή «γυναίκες» από όσους τις ολοκλήρωσαν (Θεοφιλόπουλος και Σπίνου, 2015). Συγχρόνως, η χρήση του όρου «κανονικός» όταν ο/η επαγγελματίας αναφέρεται σε άτομα που δεν είναι τρανς, υποδηλώνει πως τα τρανς άτομα δεν είναι φυσιολογικά και για αυτόν τον λόγο θα πρέπει να αποφεύγεται (Ντάνη, 2018).

Επιπλέον, ερωτήσεις όπως «είσαι βιολογικά /γεννήθηκες άνδρας/γυναίκα;», εξυπηρετούν μόνο την ικανοποίηση της περιέργειας του/της επαγγελματία κοινωνικού/ης λειτουργού και δεν τον φέρνουν κοντά με τον εξυπηρετούμενο καθώς μπορεί να του προκαλέσουν δυσάρεστα συναισθήματα και να τον προσβάλουν. Ο/Η τρανς εξυπηρετούμενος/η δεν οφείλει σε κανέναν να «απολογηθεί» για την ταυτότητα ή έκφραση του φύλου του, ούτε και να μιλήσει για το παρελθόν του και το τί αισθάνεται αναφορικά με την ταυτότητα φύλου του. Όταν αποφεύγονται αδιάκριτες ερωτήσεις, ο/η επαγγελματίας δείχνει στον/ην εξυπηρετούμενο/η ότι τον/την αποδέχεται ανεξαρτήτως της ταυτότητας και έκφρασης φύλου και αποφεύγει την αναπαραγωγή σχετικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων.

Είναι γνωστό πως υπάρχουν άτομα που εκφράζουν ανοιχτά την ταυτότητα φύλου τους και άλλα που αναγκάζονται να την κρύβουν. Πρέπει οι επαγγελματίες να είναι προσεκτικοί να μην χρησιμοποιούν εκφράσεις όπως «ζουν διακριτικά», «δεν προκαλούν» ή ότι κάποιος «παραδέχτηκε» ή «ομολόγησε» πως είναι τρανς. Οι εκφράσεις αυτές ενισχύουν την διατήρηση μυστικών και υποδηλώνουν αισθήματα ντροπής ή ενοχής. Είναι προτιμότερο να πούμε πως κάποιος είναι «ανοιχτά» τρανς. (Θεοφιλόπουλος και Σπίνου, 2015). Συχνά παρατηρείται μια υπερβολική ανησυχία για τους κινδύνους και τις δυσκολίες που εμφανίζονται όταν εκφράζεται η ταυτότητα φύλου ανοιχτά. Ενώ αυτό μπορεί να γίνεται καλοπροαίρετα, είναι καλύτερα να αποφεύγεται καθώς στέλνει το μήνυμα στα τρανς άτομα ότι θα πρέπει να κρύβονται. Παράλληλα, παρόλο που υπάρχει το ενδεχόμενο ένα τρανς άτομο να χρειάζεται στήριξη και φροντίδα, είναι

προβληματικό το να υποθέτουμε πως όλα τα τρανς άτομα χρειάζονται ψυχοθεραπευτική στήριξη (Ντάνη, 2018).

Πρέπει, τέλος, να γίνει κατανοητό πως δεν υπάρχουν «ΛΟΑΤΚΙ+ ειδικά δικαιώματα». Τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα απαιτούν σεβασμό και ίση μεταχείριση με τα μη ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα, και δεν κάνουν λόγο για ειδικά προνόμια ή ειδική μεταχείριση, όπως υπονοούν όροι όπως «τα εργασιακά/στεγαστικά δικαιώματα των τρανς» (Θεοφιλόπουλος και Σπίνου, 2015

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Για την υλοποίηση της παρούσας πτυχιακής, έγινε χρήση ποιοτικής έρευνας μέσω ατομικών συνεντεύξεων προκειμένου να κατανοήσουμε τις σκέψεις και τις απόψεις των συμμετεχόντων πάνω στο θέμα κατά το μεγαλύτερο δυνατό βαθμό.

Σκοπός έρευνας

Σκοπός της μελέτης μας είναι να διερευνήσουμε μέσω ποιοτικής έρευνας την στάση των τελειόφοιτων φοιτητών/τριών κοινωνικής εργασίας προς τα τρανς άτομα αλλά και τις γνώσεις και την ετοιμότητα που οι τελειόφοιτοι/ες κοινωνικής εργασίας θεωρούν ότι διαθέτουν ώστε να δουλέψουν με τρανς άτομα.

Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων ή υποθέσεων

- Πως αξιολογούν οι τελειόφοιτοι/ες της κοινωνικής εργασίας τις γνώσεις τους σχετικά με θέματα διεμφυλικότητας και δικαιωμάτων των τρανς ατόμων;
- Ποιες είναι οι στάσεις των τελειόφοιτων κοινωνικής εργασίας προς τα τρανς άτομα;
- Ποια θεωρούν οι τελειόφοιτοι/ες ότι θα πρέπει να είναι η στάση του/της κοινωνικού/ης λειτουργού σε ζητήματα προάσπισης και προαγωγής των δικαιωμάτων τρανς ατόμων;
- Κατά πόσο θεωρούν ότι είναι έτοιμοι/ες να δουλέψουν με τρανς άτομα;

Κριτήρια επιλογής δείγματος – μέθοδος δειγματοληψίας

Το δείγμα αποτελείται από 24 τελειόφοιτους/ες κοινωνικής εργασίας με ηλικίες που κυμαίνονται από 21 έως 50 ετών. Ως κριτήριο επιλογής δείγματος τέθηκε οι συνεντευξιαζόμενοι/ες να είναι τελειόφοιτοι/ες φοιτητές/ριες, να βρίσκονται δηλαδή στο 8^ο και άνω εξάμηνο των σπουδών τους.

Οι στάσεις, οι γνώσεις και η ετοιμότητα των τελειόφοιτων της κοινωνικής εργασίας κρίνονται ιδιαίτερα σημαντικές καθώς είναι πολύ πιθανό ολοκληρώνοντας τις σπουδές τους, όντας κοινωνικοί/ες λειτουργοί, να κληθούν να συνεργαστούν με τρανς εξυπηρετούμενους/ες.

Το δείγμα της παρούσας έρευνας, εκτός από ότι πληροί το προαναφερθέν κριτήριο που τέθηκε, αποτελείται από τελειόφοιτους/ες κοινωνικής εργασίας οι οποίοι διαφέρουν ως προς το φύλο, την ηλικία, το εξάμηνο φοίτησης (8^ο και άνω), τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, το μορφωτικό επίπεδο και την επαφή-γνωριμία τους με κάποιο τρανς άτομο. Τα χαρακτηριστικά του δείγματος αναλυτικά παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά στοιχεία δείγματος

Συμμετέχοντες	Φύλο	Ηλικία	Εξάμηνο φοίτησης	Άλλες σπουδές	Πρόθεση άσκησης επαγγέλματος κοινωνικού λειτουργού	Γνωριμία με τρανς άτομα	Θρησκεία
Σ1	Γυναίκα	23	12 ^ο	Όχι	Ναι	Όχι	Χριστιανή
Σ2	Γυναίκα	21	8 ^ο	Όχι	Ναι	Ναι	Δεν προσδιορίζεται
Σ3	Γυναίκα	21	8 ^ο	Όχι	Ναι	Ναι	Άθρη
Σ4	Γυναίκα	25	10 ^ο	Ειδικότητα ΕΠΑΛ	Ναι	Ναι	Δεν προσδιορίζεται
Σ5	Γυναίκα	22	8 ^ο	Όχι	Ναι	Ναι	Αγνωστικίστρια
Σ6	Γυναίκα	21	8 ^ο	Όχι	Ίσως	Ναι	Άθρη

Σ7	Γυναίκα	22	10°	Ειδικότητα ΕΠΑΛ	Ναι	Όχι	Χριστιανή
Σ8	Γυναίκα	22	8°	Όχι	Ναι	Όχι	Χριστιανή
Σ9	Γυναίκα	22	8°	Όχι	Αργότερα στο μέλλον	Όχι	Άθρη
Σ10	Γυναίκα	22	8°	Πτυχίο ΑΕΙ	Ναι	Όχι	Χριστιανή
Σ11	Άνδρας	23	8°	Όχι	Ναι	Όχι	Αγνωστικιστής
Σ12	Άνδρας	21	8°	Ειδικότητα ΕΠΑΛ	Ναι	Όχι	Χριστιανός
Σ13	Γυναίκα	21	8°	Όχι	Ίσως	Όχι	Δεν προσδιορίζεται
Σ14	Γυναίκα	34	12°	Πτυχίο ΑΕΙ	Ναι	Ναι	Χριστιανός
Σ15	Γυναίκα	22	8°	Όχι	Ίσως	Ναι	Χριστιανός
Σ16	Γυναίκα	22	8°	Όχι	Ναι	Ναι	Δεν προσδιορίζεται
Σ17	Άνδρας	24	8°	Πτυχίο ΑΕΙ	Ναι	Ναι	Δεν προσδιορίζεται
Σ18	Γυναίκα	23	9°	Όχι	Ναι	Όχι	Χριστιανή
Σ19	Γυναίκα	50	8°	Πτυχίο ΑΕΙ	Ναι	Ναι	Χριστιανή
Σ20	Γυναίκα	22	8°	Όχι	Ναι	Ναι	Χριστιανή
Σ21	Άνδρας	23	10°	Ειδικότητα ΕΠΑΛ	Ίσως	Όχι	Δεν προσδιορίζεται
Σ22	Γυναίκα	22	8°	Όχι	Ναι	Ναι	Άθρη
Σ23	Γυναίκα	23	8°	Όχι	Ίσως	Όχι	Χριστιανή
Σ24	Γυναίκα	21	8°	Όχι	Ναι	Ναι	Χριστιανή

Η εύρεση των ατόμων που αποτέλεσαν το δείγμα μας έγινε από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της ομάδας των φοιτητών του τμήματος κοινωνικής εργασίας του πανεπιστημίου μας στο Facebook, καθώς και μέσω της ομαδικής συνομιλίας στο Messenger στην οποία συμμετέχουν τελειόφοιτοι (4^ο έτος και άνω), κοινοποιήθηκε και ζητήθηκε από τελειόφοιτους/ες κοινωνικής εργασίας να συμμετάσχουν εθελοντικά στις συνεντεύξεις που επρόκειτο να πραγματοποιηθούν για το ερευνητικό μέρος της πτυχιακής.

Συλλογή στοιχείων – ερευνητικό εργαλείο

Η συλλογή των στοιχείων στην παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω ατομικών συνεντεύξεων. Οι συνεντεύξεις αυτές εμπεριέχουν ανοιχτές ερωτήσεις και είναι ημιδομημένες. Κατά αυτόν τον τρόπο δεν χρειάστηκε να ακολουθήσουμε μια αυστηρά καθορισμένη σειρά των ερωτήσεων που είχαμε προετοιμάσει και έτσι ρυθμίσαμε την ροή της συζήτησης όπως κρίναμε ότι ήταν καλύτερα κατά την διάρκεια της συνέντευξης. Αρχίζοντας με ορισμένες προκαθορισμένες ερωτήσεις και θέματα για συζήτηση, επιτρέπαμε την εξέλιξη της συζήτησης και προς άλλες κατευθύνσεις ανάλογα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων (Babbie, 2015).

Ερωτήσεις/Άξονες Συνέντευξης

Οι ερωτήσεις παρουσιάζονται αναλυτικά στο παράρτημα 1.Β. Στα πλαίσια της ποιοτικής έρευνας όλοι/ες οι συνεντευξιαζόμενοι/ες ερωτήθηκαν ορισμένες συγκεκριμένες ερωτήσεις που είχαμε προετοιμάσει και ανάλογα με τις απαντήσεις των συνεντευξιαζόμενων προχωρήσαμε και σε συμπληρωματικές διευκρινιστικές ερωτήσεις. Οι συνεντεύξεις υλοποιήθηκαν κατά την χρονική περίοδο 13/03/2022 έως 13/04/2022 και η κάθε συνέντευξη είχε διάρκεια από 30 έως 60 λεπτά.

Αφότου ενημερώσαμε τους συνεντευξιαζόμενους για τον σκοπό της παρούσας έρευνας, καταστήσαμε σαφές ότι θα εφαρμόσουμε ως ερευνήτριες τον σεβασμό στους συμμετέχοντες και την διατήρηση του απορρήτου. Παράλληλα, όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι/ες υπέγραψαν έντυπο συναίνεσης που διασφαλίζει την διατήρηση της ανωνυμίας και του απορρήτου τους.

Ανάλυση Δεδομένων

Για την ανάλυση δεδομένων χρησιμοποιήσαμε την θεματική ανάλυση η οποία μας βοηθά να αναγνωρίσουμε, να οργανώσουμε και να κατανοήσουμε τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα νοήματος των δεδομένων μας αλλά και να εστιάσουμε σε εκείνα που απαντούν κατάλληλα στα

ερευνητικά μας ερωτήματα. Τα βήματα που ακολουθήσαμε είναι τα εξής. Αρχικά, αφού μετατρέψαμε τις ηχητικά καταγεγραμμένες συνεντεύξεις σε γραπτό κείμενο, κάναμε προσεκτική ανάγνωση των ερευνητικών δεδομένων. Ακολούθησε η κωδικοποίηση όπου αναζητήσαμε νοήματα με σημασία για την έρευνα και απόδοση νοήματος σε κάθε απόσπασμα του κειμένου. Στην συνέχεια, προχωρήσαμε στην αναζήτηση των θεμάτων μέσω συνδυασμού διαφορετικών κωδικών αναζητώντας πιθανά θέματα που προκύπτουν από τα δεδομένα. Έπειτα, προβήκαμε σε επανεξέταση των θεμάτων αυτών σχετικά με την ανταπόκριση τους στο ζητούμενο της έρευνας. Επίσης κάναμε καταγραφή ονομασίας των θεμάτων ώστε πρώτων ο αναγνώστης να έχει καθαρή εικόνα του τι αναλύεται στο κάθε θέμα και δεύτερων να επιτυγχάνεται η σύνδεση του θεωρητικού μέρους της πτυχιακής με τα ερευνητικά ερωτήματα. Τέλος, προχωρήσαμε στην συγκέντρωση των θεμάτων που προκύπτουν από το ερευνητικό υλικό, στην τελική ανάλυση και την συγγραφή των ευρημάτων (Braun & Clark, 2012).

Δυσκολίες

Μία δυσκολία που κληθήκαμε να αντιμετωπίσουμε αφορά στην εύρεση σχετικών ερευνητικών δεδομένων στην Ελλάδα.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Αυτοαξιολόγηση γνώσεων τελειόφοιτων Κοινωνικής Εργασίας σχετικά με θέματα διεμφυλικότητας και δικαιωμάτων των τρανς ατόμων.

Όσον αφορά το νομικό πλαίσιο που διέπει τα τρανς άτομα, περίπου οι μισοί συνεντευξιαζόμενοι δηλώνουν πλήρη άγνοια ενώ οι υπόλοιποι αναφέρουν μερική γνώση, είτε από το κοντινό τους περιβάλλον, είτε από την επικαιρότητα και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης γύρω από το τελευταίο σχετικό νομοσχέδιο

“...νομίζω πριν 3-4-5 χρόνια ψηφίστηκε ένας νόμος στην βουλή αλλά δεν ξέρω αν περάστηκε ελπίζω ναι, αλλά αυτό είχα ακούσει μόνο από μέσα μαζικής ενημέρωσης...” (Συνέντευξη 9).

Στην ερώτηση που αφορούσε το αν γνωρίζουν τι σημαίνει ο όρος τρανς η πλειοψηφία όσων ερωτήθηκαν σχετικά (14 εκ των 24 συνεντευξιαζόμενων) δήλωσε ότι γνωρίζει τον όρο διεμφυλικότητα και τότε χαρακτηρίζεται κάποιος ως τρανς άτομο.

Τέλος, στην ερώτηση του πως αξιολογούν οι ίδιοι τις γνώσεις τους αναφορικά με ζητήματα της τρανς κοινότητας, μικρό μέρος μόνο των συνεντευξιαζόμενων αξιολόγησε τις γνώσεις του γύρω από την ορολογία, το νομικό πλαίσιο και τα δικαιώματα της τρανς κοινότητας καλές ή αρκετά καλές. Η πλειοψηφία του δείγματος δήλωσε ανεπάρκεια ή ακόμα και αβεβαιότητα ως προς την ποιότητα και την ποσότητα των γνώσεων της

«Τουλάχιστον ανεπαρκή. Η αλήθεια είναι αυτή, δε θα κατηγορήσω μόνο τους εξωτερικούς παράγοντες και εγώ η ίδια δεν έχω κάτσει να ψάξω πάρα πολύ» (Συνέντευξη 9),

«Από το 1 έως το 10 με το ένα να είναι το λιγότερο, ένα 4, ένα 3, τίποτα, σχεδόν τίποτα δεν γνωρίζω» (Συνέντευξη 10).

Το σύνολο, ωστόσο των συμμετεχόντων ανέφερε την ανάγκη για περαιτέρω εμβάθυνση και αναζήτηση επί του θέματος.

Ως συνέχεια του παραπάνω, διερευνήθηκε ποιες είναι οι πηγές των γνώσεων που ήδη κατέχουν οι φοιτητές που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις. Σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες ανέφεραν το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας ως μία πηγή των γνώσεων τους. Υπήρξαν μερικοί ωστόσο, που δήλωσαν πως οι γνώσεις τους προκύπτουν από καθαρά προσωπική αναζήτηση και πρωτοβουλία. Οι περισσότεροι, ωστόσο, μίλησαν για πολλαπλές και συνδυαστικές πηγές διευκρινίζοντας ταυτόχρονα τον ρόλο του Τμήματος και συγκεκριμένων μαθημάτων (αναφέρθηκαν τα μαθήματα «Διαφορετικότητα και ενδυνάμωση» και «Θέματα φύλου και ισότητας»), στην ευαισθητοποίηση τους σε θέματα φύλου και σεξουαλικότητας. Μεταξύ άλλων αξίζει να αναφερθεί ο ρόλος του ίντερνετ όχι μόνο ως μέσο αναζήτησης πληροφοριών και βιβλιογραφίας αλλά και ως μέσο επαφής με την κοινότητα αυτή καθαυτή

«Σίγουρα από το ίντερνετ, google, αν κάτι π.χ. τη λέξη διεμφυλικός δεν την ήξερα πριν από 3-4 χρόνια οπότε μόλις την είδα μπροστά μου, κατευθείαν googλαρα να δω τι σημαίνει και την χρησιμοποιώ. Το Instagram, πάρα πολύ, ιδιαίτερα τώρα που έχει γίνει έξαρση και συνεχώς πράγματα που αφορούν τρανς άτομα» (Συνέντευξη 9),

«Από το ίντερνέτ. Ναι και από συζητήσεις με άλλα τρανς άτομα αλλά όλα online, όλα από το ίντερνέτ» (Συνέντευξη 6).

Μεγάλο μέρος των συμμετεχόντων αναφέρουν την ανάγνωση άρθρων online, την παρακολούθηση βίντεο και συνεντεύξεων ενώ ταυτόχρονα παραδέχονται πως δεν έχουν προβεί σε προσωπική βιβλιογραφική μελέτη.

Προτάσεις ενίσχυσης γνώσης και ευαισθητοποίησης για την διεμφυλικότητα

Στο πλαίσιο της αυτοαξιολόγησης, και εφόσον οι φοιτητές εξέφρασαν προβληματισμούς για τις γνώσεις τους, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να προτείνουν τρόπους ώστε να ενισχυθεί η ευαισθητοποίηση και γνώση των φοιτητών για ζητήματα διεμφυλικότητας. Σχεδόν όλοι οι φοιτητές αναφέρθηκαν στο ρόλο του Τμήματος και στον εμπλουτισμό του προγράμματος σπουδών είτε με την ενίσχυση των υπαρχόντων μαθημάτων, είτε με την ένταξη επιπλέον μαθημάτων τα οποία να εστιάζουν σε θέματα φύλου, σεξουαλικότητας ή ακόμα και αποκλειστικά στα τρανς άτομα. Μεγάλο μέρος του δείγματος εξέφρασε την ανάγκη βιωματικής προσέγγισης του θέματος εκ μέρους του Τμήματος με τους περισσότερους φοιτητές να μιλούν για συνεντεύξεις, ομιλίες, βιωματικά εργαστήρια, σεμινάρια και γενικότερα, άμεση επαφή με μέλη της κοινότητας. Μεταξύ άλλων ειπώθηκαν:

«... Ε.. να υπήρχε έστω κάπως έτσι μια επαφή, μια αλληλεπίδραση, να μας μιλάνε δηλαδή και τα ίδια τα άτομα, που είναι πιο άμεσο αυτό ...»(Συνέντευξη 7),

«Κοίτα ένα σημαντικό πράγμα που θα μπορούσαν και εύκολο να κάνουν είναι, όπως και γινόταν για κάποια άλλα ζητήματα, το να έρθει ένα τρανς άτομο και να κάνει ομιλία την ώρα των μαθημάτων. Να έχουμε και εμείς την ευκαιρία να του κάνουμε κάποιες ερωτήσεις, να μας πει και αυτός τη δική του πλευρά. Πιστεύω ότι αυτό θα ήταν πολύ πιο... Δηλαδή μία απλή ομιλία δύο ωρών θα μας έδινε πολύ περισσότερες πληροφορίες στο πρόγραμμα» (Συνέντευξη 18),

«Πιστεύω ότι θα ήταν πιο παραγωγικό να ήταν ένα μάθημα που δεν ξέρω, να έρχονταν και άτομα ομοφυλόφιλα, τρανς, να μας λένε και εμπειρίες τους... θέλω να σου πω ότι αν ερχόταν ένας άνθρωπος και εξηγούσε ο ίδιος και ερχόμασταν και εμείς σε επαφή, ίσως δεν το βλέπαμε και τόσο ως ένα μάθημα...» (Συνέντευξη 8),

«...να ερχόταν κάποια στιγμή και μια τρανς καθηγήτρια και να μας έκανε εκείνη το μάθημα οπότε ο φοιτητής να έχει κατευθείαν την δυνατότητα να ρωτήσει οτιδήποτε τον απασχολεί, οτιδήποτε τον προβληματίζει εκείνη την ώρα σε σχέση με αυτό που ακούει, σε σχέση με αυτά που ξέρει γιατί με αυτό τον τρόπο ίσως να καταρρίψει και κάποιους μύθους που ίσως υπάρχουν και κάποια στερεότυπα, γιατί ακριβώς θα έχεις το άτομο μπροστά σου που θα έχει κάνει την συγκεκριμένη διαδικασία που σίγουρα ξέρει περισσότερα από το καθένα... Ναι, βιωματική για να υπάρχει και η αλληλεπίδραση...» (Συνέντευξη 11).

Στάσεις των τελειόφοιτων κοινωνικής εργασίας προς τα τρανς άτομα

Σχετικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, διερευνήθηκε η στάση των φοιτητών σχετικά με συγκεκριμένα ζητήματα που αφορούν την τρανς κοινότητα: το ισχύον νομικό πλαίσιο, την συσχέτιση διεμφυλικότητας και ψυχικής υγείας, την δυνατότητα τεκνοθεσίας από διεμφυλικά άτομα.

Στάση φοιτητών/τριών ως προς το νομικό πλαίσιο

Όσον αφορά στην διαδικασία αλλαγής στοιχείων φύλου στην ταυτότητα και τα λοιπά επίσημα έγγραφα, διερευνήθηκε τόσο η γνώμη των ερωτηθέντων συνολικά για την νομοθεσία (4491/2017), όσο και για τις επιμέρους προϋποθέσεις που θέτει ανά περίπτωση. Αναζητήθηκαν, δηλαδή οι απόψεις για το ηλικιακό όριο αναφορικά με την υποχρεωτική συναίνεση των εχόντων την κηδεμονία των ανηλίκων που έχουν κλείσει το 17^ο έτος ηλικίας και την επιπλέον υποχρεωτική διεπιστημονική γνωμάτευση όσων έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος ηλικίας που δεν έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα. Τέλος, οι συνεντευξιαζόμενοι ρωτήθηκαν για τις απόψεις τους σχετικά με την αναγκαία προϋπόθεση για τους ενήλικες να είναι άγαμοι προκειμένου να μπορέσουν να τροποποιήσουν τα στοιχεία τους.

Λίγο παραπάνω από τους μισούς φοιτητές που συμμετείχαν εξέφρασαν αρνητική άποψη ή αμφιβολίες για την ισχύουσα νομοθεσία στο σύνολο της. Οι υπόλοιποι αναγνώρισαν την

νομοθεσία ως θετικό βήμα αναφορικά με τα δικαιώματα των διεμφυλικών ατόμων. Κατά την εμβάθυνση στα επιμέρους στοιχεία, ωστόσο, της νομοθεσίας προέκυψε πως οι περισσότεροι συμμετέχοντες δηλώνουν κατά των προϋποθέσεων που θέτει η νομοθεσία.

Πιο συγκεκριμένα, πολλοί έκριναν ως αρνητική την προϋπόθεση της γονικής συναίνεσης σε ηλικίες 15-17, ωστόσο αρκετοί ήταν κι αυτοί που δήλωσαν ότι συμφωνούν και κατανοούν την συγκεκριμένη προϋπόθεση, ενώ άλλοι δεν εξέφρασαν γνώμη σχετικά. Από όσους έκριναν αρνητική την γονική συναίνεση περισσότερο αμφισβητήθηκε η υποστήριξη και κατανόηση που μπορούν να δείξουν οι ελληνικές οικογένειες και ο ρόλος των τρίτων στον αυτοπροσδιορισμό του ατόμου

«...εγώ ήξερα και μια κοπέλα που ήταν φίλη αυτής της φίλης μου που σου είπα πριν, η οποία ήταν μια τρανς κοπέλα σε ένα χωριό στην Κρήτη, είχε χάσει την μητέρα της και ο πατέρας της δεν ήταν καθόλου υποστηρικτικός» (Συνέντευξη 2),

«Παραβιάζει ουσιαστικά τα ανθρώπινα δικαιώματα, γιατί δεν μπορείς να κάνεις κάτι. Είναι καθαρά δική σου επιλογή το αν θες να αλλάξεις τα έγγραφα σου ή οτιδήποτε θέλεις να κάνεις. Δεν μπορείς να πάρεις την σύμφωνη γνώμη από τους γονείς σου για το τι είσαι εσύ. Δηλαδή είναι, είναι λίγο παράλογο» (Συνέντευξη 8).

Από άλλους ωστόσο αναγνωρίστηκε η νομική χροιά της συγκεκριμένης διάταξης ενώ αμφισβητήθηκε η ωριμότητα των ατόμων αυτής της ηλικίας να πάρουν τόσο σοβαρές αποφάσεις που θα επηρεάσουν την υπόλοιπη ζωή τους

«Το νεαρό της ηλικίας ίσως δεν βοηθά να πάρεις τόσο σημαντικές αποφάσεις. Δηλαδή θέλει την έγκριση του γονέα, εντάξει, αυτό είναι καθαρά νομικό αλλά θεωρώ ότι χρειάζεται» (Συνέντευξη 1).

Αντίστοιχα ποικίλες ήταν οι απαντήσεις σχετικά με την επιπλέον προϋπόθεση ψυχιατρικής γνωμάτευσης στους ανήλικους που έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος ηλικίας. Πολλοί ήταν εκείνοι που συνδέουν αυτή τη διαδικασία με την ανάγκη ψυχολογικής στήριξης και συμβουλευτικής, ενώ διατυπώθηκαν και προβληματισμοί για την σύγχυση που μπορεί να αισθάνεται ένα άτομο στην ευάλωτη ηλικία της εφηβείας

«...τα παιδιά που είναι στην εφηβεία επειδή πολλές φορές ψάχνουν να βρουν την ταυτότητά τους μπορεί να μην είναι βέβαιο αυτό που νιώθουν...Θεωρώ ότι το να συζητήσουν με ειδικούς σίγουρα θα βοηθούσε στο να επιβεβαιώσουν αυτό που νιώθουν μέσα τους, οπότε θεωρώ ότι νομικά καλύπτομαι με αυτό...» (Συνέντευξη 14).

Όσον αφορά την προϋπόθεση να μην είναι έγγαμος/η κάποιος/α που προβαίνει σε διαδικασία επαναπροσδιορισμού φύλου, με μεγαλύτερη σαφήνεια οι περισσότεροι συμμετέχοντες τάχθηκαν κατά καθώς δήλωσαν μεταξύ άλλων τα εξής:

«...Οπότε περνάνε τα χρόνια και μου φαίνεται πολύ περίεργο να σου λένε, ξέρεις κάτι αν είσαι έγγαμος δεν μπορείς να είσαι τρανς, δηλαδή δεν το καταλαβαίνω αυτό να σου πω την αλήθεια...» (Συνέντευξη 2),

«...Αυτό είναι τελείως άκυρο και πρώτη φορά το ακούω για να είμαι ειλικρινής...» (Συνέντευξη 5),

«...Και αυτό το θεωρώ πολύ άδικο γιατί και ένας άνθρωπος μεγαλύτερης ηλικίας κιόλας μπορεί να παντρεύτηκε επειδή έτσι το όριζε η κοινωνία, οπότε του στερείς το δικαίωμα, οπότε αυτός αποφασίζει, είναι πάρα πολύ, είναι τραγικό...» (Συνέντευξη 8).

Στάση φοιτητών/τριών ως προς την παθολογικοποίηση της διεμφυλικότητας

Στη συνέχεια ζητήθηκε στους φοιτητές να τοποθετηθούν σχετικά με την σύνδεση της διεμφυλικότητας με την ψυχική υγεία. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκε η άποψη των φοιτητών στην πληροφορία ότι σε ορισμένες χώρες η διεμφυλικότητα αντιμετωπίζεται ως ψυχική ασθένεια και τα τρανς άτομα υποβάλλονται σε θεραπείες και πως για την πρόσβαση σε ορμονοθεραπεία ή χειρουργικές επεμβάσεις απαιτείται προηγουμένως γνωμάτευση ψυχιάτρου.

Όσον αφορά την σύνδεση της διεμφυλικότητας με ψυχική ασθένεια, όλοι οι συμμετέχοντες διαφώνησαν και χαρακτήρισαν την συγκεκριμένη προσέγγιση «απαρχαιωμένη», «μεσαιωνική» και «κακοποιητική», μεταξύ άλλων. Αν και δεν υπήρξε ταύτιση της διεμφυλικότητας με ψυχική νόσο, μεγάλο μέρος του δείγματος υποστήριξε πως η διεμφυλικότητα σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να συνυπάρχει με κάποια άλλη ψυχική ασθένεια, χωρίς αυτή να συνδέεται απαραίτητα με την διεμφυλικότητα αυτή καθαυτή, και θεώρησε χρήσιμη την επαφή με ειδικούς καθώς οι συγκεκριμένες διαδικασίες αποτελούν πολύ σοβαρές αποφάσεις με μεγάλο αντίκτυπο στο άτομο.

Ο τελευταίος συλλογισμός επηρέασε τις απαντήσεις των συμμετεχόντων κατά το δεύτερο σκέλος της συζήτησης στο συγκεκριμένο θέμα. Συνεπώς, όταν ρωτήθηκαν για την υποχρεωτική γνωμάτευση από ψυχίατρο για πρόσβαση σε ορμονοθεραπείες, πράγματι οι περισσότεροι δηλώσαν κατά, σχεδόν εξίσου πολλοί όμως δήλωσαν υπέρ, πέφτοντας σε αντιφάσεις εφόσον νωρίτερα τάχθηκαν κατά της σύνδεσης της διεμφυλικότητας με την ψυχική νόσο. Όλοι, ωστόσο, οι τελευταίοι μίλησαν είτε για ανάγκη καθοδήγησης και συμβουλευτικής είτε για την εξασφάλιση της βεβαιότητας του ατόμου για την απόφαση του αυτή και όχι για την ανάγκη ψυχιατρικής εξήγησης της διεμφυλικότητας τους

«...συμφωνώ περισσότερο με την συμβουλευτική προσέγγιση...» (Συνέντευξη 16),

«...να συμβουλευτεί ώστε να ανακαλύψει το άτομο ίσως με συμβουλευτική, να συνειδητοποιήσει όντως, το θέλει όντως, απλά ναι, ίσως να είναι πιο σίγουρο με αυτή την απόφαση;...» (Συνέντευξη 15).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως οι απαντήσεις που συλλέχθηκαν μεταξύ των συνεντευξιαζόμενων, είτε δήλωσαν στην αρχή ότι είναι χριστιανοί, άθεοι, αγνωστικιστές αλλά και όσοι δεν προσδιόρισαν τη θρησκεία τους δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη διαφοροποίηση στις απαντήσεις τους στο πλαίσιο των ερωτημάτων που τέθηκαν αναφορικά με την παθολογικοποίηση των τρανς ατόμων. Μεγαλύτερη ροπή στην θεώρηση ότι ίσως είναι χρήσιμη η γνωμάτευση από ψυχίατρο παρουσιάζουν οι χριστιανοί/ες συνεντευξιαζόμενοι/ες.

«...να είναι και ένα στάδιο αυτό να βοηθηθεί το άτομο να τους βοηθήσει να, να σιγουρευτούν για αυτή την απόφαση, κάπως έτσι το σκέφτομαι» (Συνέντευξη 7).

Οι περισσότεροι υπέρμαχοι της πρώτης διάταξης, δηλαδή της υποχρεωτικής ψυχιατρικής γνωμάτευσης για άτομα 15-17, συμφώνησαν και με την ανάγκη ψυχιατρικής γνωμάτευσης ανεξαρτήτου ηλικίας. Παρόλα αυτά, υπήρξε μεγαλύτερος προβληματισμός και αμφιβολία σχετικά με την ευαλωτότητα της ηλικιακής ομάδας 15-17

«...δεν μπορούμε να αποκλείσουμε αυτό το σενάριο σε ηλικίες εφηβείας... ότι όντως μπορεί κάποιο ανήλικο παιδί να είναι ίσως λίγο μπερδεμένο σχετικά με την ταυτότητα φύλου του... Δηλαδή είναι κάτι πιο μεγάλο αλλά για μένα επειδή δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το σενάριο πραγματικά να έχουνε μπερδευτεί, να μην είναι 100% σίγουροι και μετά να μετανιώσουν π.χ. για αυτή τους την επιλογή. Εδώ πέρα πάλι έγκειται η σημασία της ψυχολογικής υποστήριξης και τις απαραίτητες ψυχοθεραπείας γενικά πριν και μετά» (Συνέντευξη 18).

Σε κάθε περίπτωση η προσέγγιση των φοιτητών/τριών παρέμεινε στο πλαίσιο της συμβουλευτικής παρακολούθησης ενώ τους προβλημάτισε η έννοια της υποχρεωτικότητας καθώς σε πολλές περιπτώσεις συνδέθηκε με τον στιγματισμό

«...Είναι σαν άθελά σου να δημιουργείς μια κατηγορία ανθρώπων τους οποίους τους στιγματίζεις και τους λες ότι αυτοί οι άνθρωποι για να κάνουν αυτό που θέλουν πρέπει να περάσουν

από ψυχίατρο, επομένως δεν είναι τόσο σίκοι για να χρειάζεται αυτή η παρέμβαση από το ψυχίατρο...» (Συνέντευξη 11),

«...είναι περιττή και νομίζω ότι με αυτόν τον τρόπο στοχοποιείται και το άτομο. Δηλαδή για να προχωρήσω σε μία αλλαγή φύλου ή σε μία ορμονοθεραπεία θα πρέπει να με δει ένας ψυχίατρος για να επιβεβαιώσει τι; Ότι δεν είμαι τρελός, ότι δεν νοσώ δηλαδή...» (Συνέντευξη 14).

Προβληματισμός και στις δύο περιπτώσεις υπήρξε σχετικά με την αντικειμενικότητα των ειδικών ψυχικής υγείας και της ευαισθητοποίησης τους σε θέματα ταυτότητας φύλου

«...το ότι είσαι ψυχίατρος ή κοινωνικός λειτουργός ή δεν ξέρω σε ποια ειδικότητα είσαι, δεν σημαίνει ότι μπορεί να μην έχεις κάποια προκατάληψη. Επομένως, μπορεί κάποιος άνθρωπος να μην σε αφήσει επειδή αυτός έχει κάποιο πρόβλημα και δεν δέχεται. Δηλαδή δεν πιστεύω ότι όλοι οι επιστήμονες είναι ανοιχτόμυαλοι...» (Συνέντευξη 8),

«...πολλοί ψυχολόγοι ψυχίατροι είναι πολύ κακοποιητικοί απέναντι σε τέτοια άτομα, δηλαδή έχω ακούσει ότι, “αφού είσαι τόσο ωραίο κορίτσι γιατί θες να πας να γίνεις άντρας;”. Αυτό είναι πάρα πολύ κακοποιητικό και πάρα πολύ σκληρό να το πεις σε έναν άνθρωπο που απλά νιώθει δυσφορία...» (Συνέντευξη 16).

Αυτός ο προβληματισμός ωστόσο δεν φαίνεται να προκύπτει από την πλειοψηφία του δείγματος.

Στάση φοιτητών/τριών ως προς την τεκνοθεσία από διεμφυλικά άτομα

Εν συνεχεία, ζητήθηκε η γνώμη των φοιτητών που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις σχετικά με το δικαίωμα τεκνοθεσίας για τα διεμφυλικά άτομα. Η συντριπτική πλειοψηφία δήλωσε θετική στην ιδέα της τεκνοθεσίας εκ μέρους τρανς ατόμου ή τρανς ζευγαριού. Πολλοί δήλωσαν πως είναι δικαίωμα του κάθε ανθρώπου να γίνει γονιός

«...Τα τρανς άτομα είναι άτομα, είναι άνθρωποι που έχουν το δικαίωμα να έχουν παιδιά...»
(Συνέντευξη 6),

ενώ πιο σημαντικά στοιχεία ελέγχου θα έπρεπε να είναι η ψυχική υγεία και οι άλλες παράμετροι που καθιστούν ικανό ένα άτομο να τεκνοθετήσει

«...Απλώς άμα αξιολογηθεί σωστά για άλλες παραμέτρους όχι για την ταυτότητα του, για τις δυνατότητες που έχει για να αναλάβει ένα παιδί...» (Συνέντευξη 20).

Στο σημείο αυτό διαφαίνεται μια διαφοροποίηση των απόψεων των ερωτώμενων με βάση τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Παρατηρείται λοιπόν η πλειονότητα των χριστιανών να δηλώνει πως θα επέλεγε ένα cis ζευγάρι λόγω της κοινωνικής κατακραυγής που θα βίωνε το παιδί σε περίπτωση τεκνοθεσίας από τρανς άτομο. Από την άλλη πλευρά η πλειονότητα των άθεων και αγνωστικιστών τάχθηκαν υπέρ αυτής της τεκνοθεσίας από τρανς άτομα χωρίς να κάνουν κάποια διάκριση ανάμεσα σε cis και τρανς άτομα

«Δεν βρίσκω κάπου το πρόβλημα πάνω σε αυτό το ζήτημα ότι το για να μιλάμε για το ρόλο του γονιού καμία σχέση με το φύλο δηλαδή ταυτότητα η γυναίκα ή άντρας δεν έχει καμία σχέση με το πως θα μεγαλώσεις το παιδί σου. Το θέμα είναι να κοιτάς χαρακτηριστικά του ανθρώπου σε σχέση με την ακαταλληλότητα...» (Συνέντευξη 22).

Στην συνέχεια της συζήτησης, οι απαντήσεις που συλλέχθηκαν ήταν διαφορετικές. Συγκεκριμένα, οι φοιτητές ερωτήθηκαν, αν εξέταζαν προσωπικά δύο φακέλους, ενός cis/ετερόφυλου ζευγαριού και ενός διεμφυλικού ζευγαριού, με ίδια τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά (οικονομική κατάσταση, καθαρό ποινικό μητρώο κλπ.) ποιο ζευγάρι θα επέλεγαν για τεκνοθεσία. Στο σύνολο τους οι συμμετέχοντες δήλωσαν πως θα εξέταζαν την υπόθεση αντικειμενικά και χωρίς να προβούν σε διακρίσεις σχετιζόμενες με την τρανς ταυτότητα.

Πολλοί, ωστόσο, στην πορεία της συνέντευξης εξέφρασαν προβληματισμούς και αμφισβήτησαν την ικανότητα της κοινωνίας να δεχτεί μία οικογένεια με τρανς γονείς, ενώ στο πλαίσιο της καλύτερης επιλογής για το παιδί δήλωσαν πως ίσως αυτός ο προβληματισμός τους οδηγούσε να επέλεγαν την cis οικογένεια, ανατρέποντας έτσι την αντικειμενική προσέγγιση που ανέφεραν νωρίτερα. Συγκεκριμένα μίλησαν για τον αποκλεισμό που μπορεί να βιώσει ένα παιδί, μέλος μιας τρανς οικογένειας

«...πώς κοινωνική λειτουργός να υπογράψω ένα χαρτί εγώ ενώ ξέρω ότι το παιδί αυτό θα περάσει τρελό μπουλινγκ, μπορεί αυτό να το δημιουργήσει άλλα θέματα στη ζωή του, αλλά δεν είμαι σαν άτομο, δεν είμαι αντίθετη, είμαι πολύ πολύ υπέρ...» (Συνέντευξη 10),

«...πως όμως μετά διαχειρίζομαι το ενδεχόμενο αποκλεισμού των παιδιών και τα υποτιμητικά σχόλια που μπορεί να ακούσουν...» (Συνέντευξη 11).

Στο πλαίσιο αυτού του συλλογισμού, πολλοί φοιτητές δήλωσαν πως θα επέλεγαν το «ετερόφυλο» (αντί για cis που είναι ο ορθός όρος) ζευγάρι ώστε να διασφαλίσουν την καλύτερη ποιότητα ζωής του παιδιού. Αναδύθηκε, συνεπώς, μία σύγχυση μεταξύ όρων ταυτότητας φύλου και σεξουαλικότητας.

Δεν έλειψαν οι αντίθετες απόψεις που μίλησαν για θετικές στάσεις υπέρ του τρανς ζευγαριού και την ανάγκη να δοθεί η ευκαιρία και σε διεμφυλικά άτομα παρά τα στερεότυπα της κοινωνίας

«...Αν και οι δύο φάκελοι ήταν κατάλληλοι, ήταν ίσα, πιστεύω πως ναι, θα έδινα ένα παραπάνω πόντο στον διεμφυλικό άνθρωπο, δεν ξέρω κατά πόσο είναι σωστό αυτό, αλλά το κάνω μόνο και μόνο γιατί πιστεύω ότι υπάρχουν άνθρωποι που δεν θα το έκαναν, αυτό...» (Συνέντευξη 9).

Αυτές ωστόσο ήταν λίγες και δεν αποτυπώνουν την ισχύουσα στάση ως προς το σενάριο. Σε κάθε περίπτωση δεν τέθηκε ζήτημα αποκλεισμού του διεμφυλικού ατόμου ή ζευγαριού από την διαδικασία και όλοι μίλησαν για προσέγγιση κατά την εξέταση της υπόθεσης, που θα εστίαζε στο παιδί και στο υγιές και ασφαλές οικογενειακό περιβάλλον, ελέγχοντας ποια οικογένεια από τις δύο θα μπορούσε να προσφέρει τις απαραίτητες προϋποθέσεις που ορίζει η διαδικασία της τεκνοθεσίας.

«Νομίζω ότι αυτό που πρέπει να δούμε είναι τις οικογένειες. Δηλαδή πόσο μπορεί η μια οικογένεια, η μία ή η άλλη να μεγαλώσει ένα παιδί, νομίζω πρέπει να γίνει μια διερεύνηση ας πούμε στο σπίτι ή να γνωρίσεις τους ανθρώπους...γιατί πρώτα από όλα μπαίνει το δικαίωμα του παιδιού, δηλαδή το παιδί που θα μεγαλώσει...Δηλαδή το κρίνεις με βάση το καλύτερο για το παιδί» (Συνέντευξη 03).

Ποια θεωρούν οι τελειόφοιτοι/ες ότι θα πρέπει να είναι η στάση του κοινωνικού λειτουργού σε ζητήματα προάσπισης και προαγωγής των δικαιωμάτων τρανς ατόμων

Για την διερεύνηση του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος, δηλαδή το ποια θεωρούν οι τελειόφοιτοι/ες του τμήματος κοινωνικής εργασίας ότι θα πρέπει να είναι η στάση του κοινωνικού λειτουργού σε ζητήματα προάσπισης και προαγωγής των δικαιωμάτων τρανς ατόμων, οι συμμετέχοντες κατά πλειοψηφία μίλησαν για συμβουλευτική υποστήριξη ειδικά στο πλαίσιο της οικογένειας, ενδυνάμωση με την πρόσβαση σε παροχές, ευαισθητοποίηση της κοινωνίας και του περίγυρου του ατόμου και μέσω ανάδειξης της ορατότητας των τρανς ατόμων

«...Συμβουλευτική υποστήριξη και λύσεις...» (Συνέντευξη 16),

«...το κομμάτι της αποδοχής από τις οικογένειες, ή ας πούμε γονείς και οικογένειες που έχουν ανήλικα τρανς παιδιά, είναι πάρα πολύ σημαντικό, για να βοηθηθεί αυτή η οικογένεια...»(Συνέντευξη 2),

«...Θα προσπαθούσα ουσιαστικά να ευαισθητοποιήσω την κοινωνία, δεν ξέρω πώς...» (Συνέντευξη 8).

Λίγοι ήταν εκείνοι που εστίασαν στην φύση του αιτήματος, χωρίς να το συνδέουν με την ταυτότητα φύλου. Οι συγκεκριμένοι φοιτητές μίλησαν για εξυπηρέτηση του αιτήματος, αμερόληπτα στο πλαίσιο της εργασίας τους ως κοινωνικοί λειτουργοί που έχουν απέναντι τους έναν εξυπηρετούμενο, λαμβάνοντας υπόψη μόνο τα στοιχεία που σχετίζονται με αυτό. Δεν θα συνδεόταν αυτόματα, δηλαδή, η διεμφυλικότητα με όποιο άλλο ζήτημα αντιμετώπιζε το ενδιαφερόμενο τρανς άτομο και η διαδικασία θα εστίαζε στο αίτημα και τις παραμέτρους του αποκλειστικά

«...Ανάλογα με το αίτημα που θα ερχότανε όμως. Πρώτα θα έπρεπε να δω το αίτημα του, το τι επιδιώκει από αυτή την συνεργασία και έπειτα θα το έβλεπα αυτό...» (Συνέντευξη 15),

«...δεν νομίζω να υπάρχει διαφορά με τους άλλους ανθρώπους...όπως έναν εξυπηρετούμενο που θα μου ζητούσε κάτι, βοήθεια σε εισαγωγικά από εμένα, θα του την παρείχα, όπως θα την πάρει και ένα τρανς άτομο. Δεν...ανάλογα πως θα ήθελε να τον βοηθήσω...» (Συνέντευξη 10).

Ετοιμότητα τελειόφοιτων Κοινωνικής Εργασίας να εργαστούν με διεμφυλικά άτομα

Στο πλαίσιο του τελευταίου ερευνητικού ερωτήματος, κατά πόσο θεωρούν οι φοιτητές/τριες ότι είναι έτοιμοι/ες να δουλέψουν με τρανς άτομα, εξετάστηκαν δύο πτυχές του θέματος: αρχικά το πως οι φοιτητές νιώθουν ακούγοντας την πιθανότητα συνεργασίας με τρανς εξυπηρετούμενους και δεύτερον, αν κρίνουν πως είναι έτοιμοι να το διαχειριστούν.

Η γενική στάση των φοιτητών/τριών υπήρξε πολύ θετική στην ιδέα συνεργασίας με τρανς εξυπηρετούμενους. Μεγάλη ήταν η έκφραση περιέργειας και επιθυμίας να έρθουν σε επαφή εργασιακά με τρανς άτομα. Ταυτόχρονα όμως, υπήρξε αναφορά στην αβεβαιότητα ως προς την προσέγγιση που απαιτεί η εξυπηρέτηση ενός τρανς ατόμου. Μεταξύ άλλων, αναφέρθηκαν:

«...Δεν θα μπορώ να τον καταλάβω καλά γιατί δεν έχω ακόμα την απαραίτητη εμπειρία...»
(Συνέντευξη 12),

«...Ε, φοβάμαι μην πω κάτι που δεν πρέπει. Δηλαδή μόνο αυτό θα είχα σαν φόβο...»
(Συνέντευξη 9),

«...να μην φέρω, να είμαι εγώ σε μία θέση και να φέρω έναν άνθρωπο σε δύσκολη θέση επειδή εγώ δεν ξέρω να μιλάω...» (Συνέντευξη 8).

Όσον αφορά την ετοιμότητα που νιώθουν ή όχι οι συμμετέχοντες διαπιστώνεται πως όλοι, ασχέτως με το αν δήλωσαν έτοιμοι ή όχι, αναγνωρίζουν ανεπάρκεια γνώσεων αναφορικά με τη διεμφυλικότητα. Αυτό είναι που τους καθιστά ανασφαλείς ως προς την συνεργασία τους με τρανς εξυπηρετούμενους. Ορισμένοι συμμετέχοντες, διαπιστώνοντας την ανεπάρκεια γνώσεων, δήλωσαν πως δεν αισθάνονται έτοιμοι να εργαστούν με τη συγκεκριμένη ομάδα ατόμων.

«Γενικότερα και μη διευφυλικό άτομο να ήταν, αν ερχόταν με αίτημα που δεν αφορούσε τις γνώσεις μου δηλαδή κάτι που δεν μπορούσα να το βοηθήσω, δεν θα το έκανα. Πιστεύω ότι με αυτόν τον τρόπο θα του έκανα κακό...» (Συνέντευξη 23),

«...δηλαδή άμα δεν είχα τις κατάλληλες γνώσεις για να ξέρω πώς να το χειριστώ δεν θα το αναλάμβανα γιατί μπορεί να έκανα μεγάλη ζημιά...» (Συνέντευξη 15).

Μεγάλο μέρος ωστόσο, στα πλαίσια της προθυμίας και της επιθυμίας τους να εργαστούν στο συγκεκριμένο αντικείμενο δήλωσαν έτοιμοι ενώ διαβεβαίωσαν πως θα ενημερωθούν και ερευνήσουν όταν έρθει η ώρα

«Με καλή διάθεση και... Αυτό κυρίως, νομίζω ότι είμαι έτοιμος, δεν έχω...Από θέμα γνώσεων ίσως όχι αλλά ρωτώντας πας στην πόλη...» (Συνέντευξη 21),

«Αν μου δοθεί σαν περίπτωση εννοείται θα το αναλάβω. Ναι μπορεί να το αναζητήσω επί τόπου είτε να ψάξω, να ενημερωθώ παραπάνω...» (Συνέντευξη 1).

Παρόλα αυτά, οι περισσότεροι δηλώνουν αποδυσμενμένοι από στερεότυπα και προκαταλήψεις και για αυτό πρόθυμοι να εκπαιδευτούν στη διαχείριση περιστατικών τρανς ατόμων.

«...Με τις πεποιθήσεις μου θεωρώ ότι είμαι έτοιμη να εργαστώ, να συνεργαστώ ή να αναλάβω ως πούμε κάποιον εξυπηρετούμενο. Στο γνωστικό κομμάτι πιστεύω ότι θα μπορούσε να μάθω περισσότερα πράγματα, δηλαδή να το έχω εξειδικεύσει περισσότερο...» (Συνέντευξη 20),

«...Ο λόγος που δεν είμαι έτοιμη είναι επειδή δεν έχω τις απαραίτητες επαγγελματικές γνώσεις...» (Συνέντευξη 18).

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Αυτοαξιολόγηση γνώσεων τελειόφοιτων Κοινωνικής Εργασίας σχετικά με θέματα διεμφυλικότητας και δικαιωμάτων των τρανς ατόμων.

Κατά την ποιοτική ανάλυση των συνεντεύξεων προέκυψε πως οι φοιτητές/ριες κρίνουν κατά πλειοψηφία ανεπαρκείς τις γνώσεις που έχουν γύρω από θέματα διεμφυλικότητας. Αν και οι όροι ήταν ευρέως γνωστοί, οι τελειόφοιτοι/ες φοιτητές/ριες του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας, που συμμετείχαν στη συνέντευξη, αγνοούσαν σε μεγάλο βαθμό το νομικό πλαίσιο. Ενώ η επαφή με το διαδίκτυο έχει συμβάλει στην εξοικείωσή τους με θέματα που αφορούν την τρανς κοινότητα, ο ρόλος του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας παραμένει ισχυρός για το γνωστικό επίπεδο των φοιτητών. Τις γνώσεις που έχουν φαίνεται να τις αποκόμισαν από ποικίλες πηγές. Κάποιοι έχουν εμπειρικές γνώσεις από το οικογενειακό τους περιβάλλον, άλλοι έχουν προσωπικό ενδιαφέρον και αναζητούν πληροφορίες ανάλογα με τα ερεθίσματα που δέχονται, ενώ άλλοι έχουν λάβει γνώση μόνο μέσω του Τμήματος για θέματα ορολογίας και θεωρίας.

Πράγματι, σε έρευνα που διεξήχθη σε διάφορα μεταπτυχιακά προγράμματα κοινωνικής εργασίας διαπιστώθηκε πως με το να συμπεριλαμβάνουν τα πανεπιστήμια στον κανονισμό τους όρους προστασίας ομάδων όπως η ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα, διαθέτοντας εγκαταστάσεις ουδέτερου φύλου (e.g. gender neutral wc) και παρέχοντας ασφαλές περιβάλλον για τους/τις ΛΟΑΤΚΙ+ φοιτητές/ριες και εργαζόμενους/ες, διασφαλίζουν φοιτητές/φοιτήτριες με επαγγελματική ικανότητα και γνώση (competence) ώστε να εργαστούν ως κοινωνικοί λειτουργοί με ΛΟΑΤΚΙ+ επωφελούμενους στο μέλλον (McCarty-Caplan, 2018).

Προκύπτει συνεπώς από την έρευνα πως το εκπαιδευτικό περιβάλλον μπορεί όντως να δράσει θετικά στους φοιτητές και αυτό όχι μόνο ως αποτέλεσμα της ενίσχυσης του προγράμματος σπουδών αλλά με την ευρύτερη προσέγγιση του πανεπιστημίου που πρέπει να είναι συμπεριληπτική, με έμφαση στον σεβασμό και την ορατότητα. Ωστόσο, σύμφωνα με έρευνα της Colour Youth, που διεξήχθη σε σχολικά περιβάλλοντα διαπιστώθηκε πως τα ελληνικά σχολεία είναι μη ασφαλή για τους ΛΟΑΤΚΙ+ μαθητές. Τεράστιο ποσοστό των μαθητών, πάνω από το 80%, θεωρούν τη λέξη «γκέι» αρνητική ενώ πάνω από τους μισούς μαθητές έχουν δεχτεί

ομοφοβικά σχόλια ακόμη και από καθηγητές. Σε μεγάλο ποσοστό επίσης επιβεβαιώθηκε η μη παρέμβαση καθηγητών σε περιπτώσεις ομοφοβικών επιθέσεων.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ένα συμπεριληπτικό εκπαιδευτικό περιβάλλον μπορεί να δημιουργήσει στους φοιτητές την ικανότητα για ενσυναίσθηση και κατανόηση. Αυτό θα ανέτρεπε ριζικά τις κοινωνικές συνθήκες για τα τρανς άτομα. Πολλές φορές στο σχολικό περιβάλλον δημιουργείται και μεταλαμπαδεύεται μια στερεοτυπική οπτική για την τρανς κοινότητα με τους τρανς μαθητές να τραυματίζονται από αυτή (Ηλιοπούλου, Νικολακάκης, Διακουμάκου, Γραμμενίδης, 2018).

Την ανάγκη για εκπαίδευση στο πλαίσιο του πανεπιστημίου επισημαίνουν οι φοιτητές/τριες που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα. Οι προτάσεις των συμμετεχόντων περιστράφηκαν γύρω από τον ρόλο του Τμήματος. Κατά γενική ομολογία το πρόγραμμα σπουδών δεν καλύπτει επαρκώς το θέμα παρά μόνο στο πλαίσιο των βασικών ορολογιών.

Αφετηρία των απαραίτητων γνώσεων για όλες τις υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών υπηρεσιών, είναι η κατανόηση των όρων και τι πρέπει να αποφεύγεται στην επικοινωνία με τρανς άτομα. Ενώ και οι φοιτητές/τριες στην παρούσα έρευνα, και οι επαγγελματίες διαφόρων υπηρεσιών σε έρευνα του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) εξέφρασαν την ανάγκη επαφής με την τρανς κοινότητα για τη διεύρυνση της κατανόησης τους σε θέματα διεμφυλικότητας, τα άτομα της κοινότητας δεν είναι αυτά που πρέπει να εκπαιδεύσουν την κοινωνία και ούτε ενδείκνυται να αναλάβουν αυτή την ευθύνη. Αντίθετα, είναι ευθύνη των επαγγελματιών και των φορέων να επιδιώκουν εξειδίκευση σε θέματα που καλούνται να χειριστούν. Αξίζει να αναφερθεί πως και στη δική μας έρευνα αλλά και στην έρευνα του ΚΕΘΙ επισημαίνεται η ανάγκη υποχρεωτικής εκπαίδευσης ώστε να διασφαλιστεί η καθολική και διαρκής αλλαγή (Μοσχοβάκου και Ντάνη, 2018). Είναι καθοριστική η επίδραση της πανεπιστημιακής φοίτησης στη διεύρυνση των πνευματικών και επαγγελματικών οριζόντων. Καθώς όμως τα δεδομένα, ειδικά για την τρανς κοινότητα έχουν περιθώριο εξέλιξης, σύμφωνα με τον κώδικα δεοντολογίας, ένας/μία κοινωνικός/η λειτουργός οφείλει να επιδιώκει την διαρκή επιμόρφωση του/της με προσωπική ευθύνη ή να απέχει από περιστατικά που δεν έχει την εξειδίκευση να διαχειριστεί.

Στάσεις των τελειόφοιτων κοινωνικής εργασίας προς τα τρανς άτομα

Στάση φοιτητών/τριών ως προς το νομικό πλαίσιο

Αναλύοντας περαιτέρω τις στάσεις των φοιτητών/τριών και των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την έρευνα μας για το νομικό πλαίσιο, η νέα νομοθεσία 4491 που ψηφίστηκε το 2017, για μερικούς/ές αποτελεί μια θετική εξέλιξη. Ωστόσο οι επιμέρους διατάξεις της θεωρήθηκαν αναχρονιστικές και περίπλοκες για τους/τις περισσότερους/ες. Διαπιστώθηκε η γενικότερα αρνητική στάση ως προς τα επιμέρους στοιχεία του νόμου 4491/2017. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (FRA), η δυνατότητα της νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου είναι θεμελιώδης για την βελτίωση της ζωής των τρανς ατόμων και αποτελεί αίτημα για πάνω από το 85% εξ αυτών. Για να επιτευχθεί αυτό οι διαδικασίες πρέπει να είναι απλές και να σέβονται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (FRA, 2014). Κατανοούμε πως μια διάταξη που προϋποθέτει αγαμία για την διόρθωση των στοιχείων της ταυτότητας δεν ανταποκρίνεται σε αυτά τα πρότυπα.

Κάτι που δεν αναλύθηκε από τους/τις συνεντευξιζόμενους/ες αλλά αποτελεί κομβικό στοιχείο της νέας νομοθεσίας, είναι η θέσπιση του ηλικιακού ορίου στα 15 έτη, δηλαδή μόνο όσοι είναι από 15 και άνω μπορούν (υπό όρους) να προχωρήσουν σε αίτηση επαναπροσδιορισμού φύλου. Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη στις ΗΠΑ, η τρανς ταυτότητα εκδηλώνεται από την νηπιακή ηλικία και έχει διάφορες μορφές έκφρασης, είτε συμπεριφοριστικά, είτε λεκτικά. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες δήλωσαν πως αισθάνθηκαν ότι ανήκουν σε διαφορετικό φύλο από αυτό που τους αποδόθηκε κατά την γέννηση, πρώτη φορά σε ηλικία 4-7 ετών με το μέσο όρο να διαμορφώνεται στα 6.17 έτη για τους τρανς άνδρες και στα 6.71 έτη για τις τρανς γυναίκες (Zaliznyak, Yuan, Bresee et al., 2017). Με τον περιορισμό αυτό της νομοθεσίας, τα τρανς παιδιά κάτω των 15 βρίσκονται στην αφάνεια και μάλιστα σε ηλικίες αρκετά ευάλωτες κατά τις οποίες είναι απαραίτητη η προστασία του παιδιού από πιθανό σχολικό εκφοβισμό και περιθωριοποίηση.

Σε όλα τα παραπάνω προστίθεται και η ανασφάλεια στο οικογενειακό περιβάλλον. Έρευνα έδειξε πως ενώ η αποδοχή της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας αυξήθηκε, μειώθηκε τις τελευταίες δεκαετίες η στήριξη των ΛΟΑΤΚΙ+ εφήβων από τις οικογένειες τους. Αυτό είναι ιδιαίτερα επιβαρυντικό για παιδιά που δέχονται εκφοβισμό καθώς στερούνται ένα ασφαλές πλαίσιο

(Watson, Rose, Doull, et al., 2019). Επιπλέον η αποδοχή των γονέων είναι πολύ σημαντική για την καλή ψυχική ανάπτυξη των ατόμων και την αίσθηση αυτοπραγμάτωσης και αυτοεκτίμησης (Μπίθα, 2022). Αναλογιζόμενοι λοιπόν αυτό, είναι επόμενο να αμφισβητείται η διάταξη της νομοθεσίας που αφορά στους ανήλικους 15-17 και απαιτεί την προηγούμενη γονική συναίνεση για την επίτευξη διόρθωσης στοιχείων στα νομικά έγγραφα. Από την παρούσα έρευνα προκύπτει αρνητική στάση των συμμετεχόντων όσον αφορά την γονική συναίνεση.

Αντίστοιχα αρνητική είναι η αίσθηση που δημιουργεί στους/στις συνεντευξιαζόμενους/ες η προϋπόθεση αγαμίας για την διόρθωση στοιχείων φύλου στα νομικά έγγραφα. Στους περισσότερους/ες συμμετέχοντες/ουσες προκαλεί σύγχυση η συγκεκριμένη διάταξη καθώς δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν τη σύνδεση της διαδικασίας αυτής με την ύπαρξη οικογένειας. Από τα δεδομένα που συλλέχθηκαν δημιουργήθηκε η αίσθηση πως σημαντικό μέρος των συνεντευξιαζόμενων δεν κατανόησε αυτή την διάταξη της νομοθεσίας. Σύμφωνα με αυτή, αποτρέπεται η συνύπαρξη των συνθηκών του γάμου και της αλλαγής στοιχείων του φύλου στην ταυτότητα και έτσι έμμεσα αναγκάζει τους έγγαμους που θέλουν να προβούν σε επαναπροσδιορισμό φύλου, να προχωρήσουν σε διαδικασία διαζυγίου πρώτα και ύστερα σε τροποποίηση των στοιχείων ταυτότητας. Η εν λόγω διάταξη συνδέεται με την νομοθεσία που αποκλείει τα ομόφυλα ζευγάρια από το να παντρευτούν, καθώς αν ένας έγγαμος προβεί σε τροποποίηση του φύλου του στην ταυτότητά του, τότε θα φαίνεται παντρεμένος με άτομο του ίδιου φύλου, πράγμα που δεν επιτρέπει η νομοθεσία της χώρας μας. Ταυτόχρονα όμως παραβιάζει τα δικαιώματα των τρανς ατόμων ενώ παράλληλα αντιτίθεται σε συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα (δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας κ.α.) και συνεπώς αποτελεί διάκριση εις βάρος της τρανς κοινότητας (Παντζαρτζίδη, 2021). Εξίσου προβληματικό, παραμένει, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το γεγονός πως η διαδικασία αλλαγής στοιχείων ταυτότητας είναι δικαστική χωρίς όμως να έχει υπάρξει η πρόβλεψη για εκπαίδευση του δικαστικού προσωπικού και των δικηγόρων με αποτέλεσμα να υπάρχουν παρανοήσεις και δυσχέρειες στην εύρεση εκπροσώπησης. Άλλωστε μέσω αυτού, χάνεται το βασικό στοιχείο του επαναπροσδιορισμού, καθώς ένας δικαστής καλείται να προσδιορίσει ή να επιβεβαιώσει τον προσδιορισμό του ατόμου και μάλιστα με την αυτοπρόσωπη παρουσία του αιτούντος ατόμου στον τόπο γέννησης του, με ότι αυτό συνεπάγεται για την ψυχολογική του επιβάρυνση καθώς θα κληθεί να επιστρέψει σε περιβάλλον που ίσως δεν είναι φιλικό ή που έχει τραυματίσει το άτομο στο παρελθόν (Παντζαρτζίδη, 2021).

Στάση φοιτητών/τριών ως προς την παθολογικοποίηση της διεμφυλικότητας

Εστιάζοντας στις απαντήσεις των φοιτητών/τριών, αναφορικά με την αναγκαιότητα της ψυχιατρικής γνωμάτευσης στις ηλικίες 15-17 για την διεξαγωγή νομικής διόρθωσης των στοιχείων φύλου, μέσα από το πρίσμα της θρησκείας τους ή μη, φαίνεται να μην υπάρχει μεγάλη σύνδεση μεταξύ της θρησκείας και των απόψεων που εκφράστηκαν. Σύμφωνα με την ILGA-Europe μερικοί/ες θρησκευόμενοι/ες πιστεύουν ότι το φύλο ενός ατόμου πρέπει να ευθυγραμμίζεται με το φύλο που του δόθηκε κατά τη γέννηση και ότι οποιαδήποτε απόκλιση από αυτό θεωρείται αμαρτωλή ή ενάντια στη φυσική τάξη. Άλλα θρησκευόμενα άτομα μπορεί να δέχονται και να υποστηρίζουν τα τρανς άτομα, ερμηνεύοντας την πίστη τους ως έκκληση για αγάπη και αποδοχή όλων των ανθρώπων. Έτσι, ορίζεται ως δεδομένο πως δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι που ταυτίζονται με μια συγκεκριμένη θρησκεία τις ίδιες πεποιθήσεις και στάσεις απέναντι στα τρανς άτομα (ILGA-Europe 2022). Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι κανένα άτομο που συμμετείχε στην έρευνα δεν χρησιμοποίησε τη θρησκεία για να δομήσει τα επιχειρήματα του ή για να στηρίξει μία θέση του.

Η διάταξη σχετικά με την ψυχιατρική γνωμάτευση των τρανς ατόμων ώστε να προχωρήσουν στην διαδικασία της φυλομετάβασης είναι η αποτύπωση της ψυχιατρικοποίησης της διεμφυλικότητας καθώς αναπαράγει τη πεπερασμένη, αλλά όχι ξεχασμένη, αντίληψη πως η διεμφυλικότητα πρέπει να ελεγχθεί ως σύμπτωμα ψυχικής νόσου, δημιουργώντας μία ψευδαίσθηση πως τα τρανς άτομα είναι και ψυχικά ασθενή αφού απαιτείται διάγνωση (δυσφορίας φύλου). Η έλλειψη εξειδίκευσης του ιατρικού προσωπικού μπορεί να τραυματίσει ένα παιδί στην ευαίσθητη ηλικία των 15-17. Η χρήση της λέξης διάγνωση δίνει μία παθολογική διάσταση στη διεμφυλικότητα και υπαινίσσεται την δυνατότητα αναστροφής της κατάστασης (Μοσχοβάκου και Ντάνη, 2018).

Λαμβάνοντας υπόψη το παραπάνω, προτείνεται από Βρετανικούς φορείς η ορολογία «Εμφυλη, σεξουαλική και σχεσιακή διαφορετικότητα» με σκοπό την αποσύνδεση της ταυτότητας φύλου και της σεξουαλικότητας από την ψυχική υγεία κατά την εκπαίδευση των επαγγελματιών ψυχικής υγείας για την διαχείριση ΛΟΑΤΚΙ+ ασθενών. Σύμφωνα με την Βρετανική Ένωση Συμβουλευτικής και Ψυχοθεραπείας, η σεξουαλικότητα και οι σχέσεις επηρεάζουν εξίσου και τους ανθρώπους εντός των κοινωνικώς αποδεκτά «νορμών» (ετεροφυλόφιλων και cis) όταν αυτοί

εγκλωβίζονται σε αυστηρά έμφυλα πρότυπα συμπεριφοράς. Επιπλέον, με τον όρο αυτόν συμπεριλαμβάνονται και άλλες κατηγορίες ανθρώπων, όπως οι polyamorous ή οι aromantic που εντάσσονται στα διαφορετικά πρότυπα σχέσεων. Στο πλαίσιο της ορολογίας αυτής εκδόθηκε από την Βρετανική Ένωση Συμβουλευτικής ψυχολογίας και οδηγός καλών πρακτικών για επαγγελματίες ψυχικής υγείας (Barker, 2019).

Κατανοούμε λοιπόν κατά την παραπάνω συζήτηση πως ακόμα και αν έχει επίσημα αποκλειστεί η διεμφυλικότητα από τις επίσημες ψυχικές ασθένειες, εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται έτσι τόσο από τους επαγγελματίες υγείας όσο και από την κοινωνία συνολικά, με αποτέλεσμα να συνδέεται η ψυχική υγεία του ατόμου με την ταυτότητα φύλου του και την σεξουαλικότητα του. Η αποτύπωση αυτού στη δική μας έρευνα προέκυψε ως διάσταση μεταξύ των απόψεων που εκφράστηκαν για την σύνδεση διεμφυλικότητας με ψυχική νόσο και των απόψεων σχετικά με την ανάγκη ψυχολογικής υποστήριξης και συμβουλευτικής. Οι συμμετέχοντες/ουσες φοιτητές/τριες του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας υποστήριξαν ότι δεν θα έπρεπε η τρανς ταυτότητα να αντιμετωπίζεται ως ψυχική ασθένεια. Ταυτόχρονα όμως, πολλοί/ες συμφώνησαν ως προς την υποχρεωτική ψυχιατρική γνωμάτευση για τα ανήλικα τρανς άτομα καθώς υπήρχε ανησυχία σύγχυσης και αμφισβήτηση της κατάστασης λόγω της ηλικίας τους. Αξίζει να αναφερθεί πως σε αντίστοιχη έρευνα που διεξήχθη σε τρανς άτομα σχετικά με την νομοθεσία 4491/2017, παρόλο που όπως αναφέραμε παραπάνω εξέφρασαν προβληματισμούς για την ψυχιατρική διάγνωση, συμφώνησαν κατά πλειοψηφία πως είναι σημαντική η ύπαρξη δικλίδων ασφαλείας και επιπλέον προαπαιτούμενων για τους ανήλικους που επιθυμούν να προβούν σε διόρθωση στοιχείων της ταυτότητάς τους (Παντζαρτζίδη, 2021).

Σημαντικό στοιχείο αποτελεί ο προβληματισμός για την επάρκεια και την γνώση των επαγγελματιών ψυχικής υγείας να διαχειριστούν τρανς άτομα καθώς δεν έχουν όλοι την εμπειρία και την γνώση σε θέματα ταυτότητας φύλου. Η Colour Youth κυκλοφορεί έναν οδηγό για τρανς νέα άτομα στον οποίο συμβουλεύει όσα αναζητούν ψυχολογική υποστήριξη να απευθυνθούν σε επαγγελματία με τα κατάλληλα εφόδια, είτε κάνοντας ενδεδειγμένη έρευνα, είτε ζητώντας πληροφορίες από τους ίδιους τους επαγγελματίες, είτε συμβουλευόμενα άτομα του κοντινού τους περιβάλλοντος που έχουν κάποια προηγούμενη θετική συνεργασία. Σε κάθε περίπτωση, ένας επαγγελματίας ψυχικής υγείας πρέπει να αντιλαμβάνεται τη μη δυαδικότητα του φύλου, να ακούει αντικειμενικά χωρίς να συγχέει την ψυχική υγεία με την ταυτότητα φύλου και να αναγνωρίζει την

σημαντικότητα της ενδυνάμωσης και της ορατότητας για αφανείς ομάδες όπως είναι η τρανς κοινότητα (Παγάνης, 2019).

Στάση φοιτητών/τριών ως προς την τεκνοθεσία από διεμφυλικά άτομα

Πολύ αμφιλεγόμενη είναι η συζήτηση γύρω από το δικαίωμα τεκνοθεσίας των τρανς ατόμων. Μπορεί βάσει του παρόντος νομικού πλαισίου να μην αναγνωρίζεται, ωστόσο, αποτελεί μία σημαντική ανάγκη και διεκδίκηση της κοινότητας. Η στάση των φοιτητών/τριών ενώ υπήρξε θετική, μίλησαν για την στερεοτυπική κοινωνία ενώ και οι ίδιοι/ες εξέφρασαν στερεοτυπικές απόψεις.

Μία πρόσφατη έρευνα με επιλεγμένες μελέτες από 25 διαφορετικές χώρες διερευνά βασικά ζητήματα σχετικά με την παροχή υπηρεσιών σε ενήλικες LGBTQ ανθρώπους από θρησκευτικές κοινωνικές οργανώσεις φροντίδας και τους/τις εργαζόμενους/ες σε αυτά. Τα κύρια σημεία που εντοπίζονται είναι μια στενή σύνδεση μεταξύ της θρησκευτικής πίστης και της αρνητικής στάσης απέναντι στα LGBTQ άτομα, όπως και η αντίδραση ή/και αίσθημα καταπίεσης από την LGBTQ κοινότητα με την ενσωμάτωση ορισμένων πολύ θρησκευόμενων επαγγελματιών στους κλάδους της υγείας και της κοινωνικής εργασίας (Westwood, 2022). Τα δεδομένα της παρούσας έρευνας, που προκύπτουν από τις συνεντεύξεις σε φοιτητές/τριες κοινωνικής εργασίας, δεν ταιριάζουν με αυτά της Westwood. Οι συνεντευξιζόμενοι είχαν παρόμοιες θετικές ή ουδέτερες απόψεις για τα τρανς άτομα. Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας και αναζητώντας τη συσχέτιση τους με τα ποιοτικά δεδομένα της παρούσης, δεν διαπιστώνεται πράγματι κάποια σύνδεση θρησκείας και αρνητικής στάσης των φοιτητών προς τα διεμφυλικά άτομα. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την τεκνοθεσία, στην περίπτωση των φοιτητών/τριών που δήλωσαν χριστιανοί/ές, η αιτία που δεν θα ήταν σύμφωνοι/ες με την τεκνοθεσία από τρανς άτομα, ήταν η κατακραυγή από την υπόλοιπη κοινωνία που θα δεχόταν η οικογένεια και όχι κάποια προσωπική αρνητική στάση. Το παραπάνω δηλώθηκε σαν σκέψη, σε μικρότερο επίπεδο και από τα άτομα που δήλωσαν είτε άθεα, αγνωστικιστές/τριες είτε δεν απέδωσαν κάποιον θρησκευτικό προσδιορισμό.

Τα σημαντικότερα ευρήματα αφορούν, πρώτων, στη σύγχυση που εντοπίστηκε στις απαντήσεις των φοιτητών/τριών σχετικά με την διάκριση σεξουαλικότητας και ταυτότητας φύλου

και δεύτερον, την προσκόλληση στο πρότυπο της ετεροκανονικής οικογένειας και την περιθωριοποίηση των εναλλακτικών μορφών αυτής. Συγκεκριμένα, ενώ στην υποθετική ερώτηση που τους κάναμε για το αν θα επέλεγαν ένα cis ή ένα τρανς ζευγάρι αναφερόταν μόνο η ταυτότητα φύλου των υποθετικών υποψήφιων, οι φοιτητές/τριες πολλές φορές μίλησαν για ετερόφυλα και ομόφυλα ζευγάρια. Θεώρησαν δηλαδή αυτόματα ως στοιχείο της υπόθεσης την σύγκριση μεταξύ ενός ζευγαριού άνδρας-γυναίκας και ενός ομόφυλου ζευγαριού από την άλλη. Η σύγκριση που επικρατεί σχετικά με τη σεξουαλικότητα και την ταυτότητα φύλου, μας δείχνει πως πολλοί/ές θεωρούν πως η τρανς ταυτότητα σχετίζεται με τον σεξουαλικό προσανατολισμό του ατόμου. Η γενικά θετική στάση των νέων όσον αφορά την τεκνοθεσία από άτομα της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας, επισημαίνεται και αναδεικνύεται από την έρευνα που έγινε από το Eteron στο πλαίσιο του project για την οικονομική δικαιοσύνη σύμφωνα με την οποία, το 70% των νέων 17-24 και σχεδόν το 60% των νέων 25-34 είναι υπέρ του δικαιώματος των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων στην τεκνοθεσία (On Eteron, 2021).

Ταυτόχρονα, όμως, πολλοί/ές συμμετέχοντες/ουσες της παρούσας έρευνας έθεσαν προβληματισμούς ή ακόμα δήλωσαν ευθέως πως θα έδιναν προτεραιότητα ή θα έδειχναν προτίμηση σε ένα cis ζευγάρι έναντι ενός τρανς ατόμου. Οι αιτιολογήσεις που δόθηκαν αφορούσαν σε μεγαλύτερο βαθμό τον κοινωνικό αποκλεισμό που μπορεί να υποστεί το παιδί στο πλαίσιο μιας τρανς οικογένειας.

Αξίζει να σημειωθεί πως πολύ σημαντικό αίτημα της τρανς κοινότητας, εκτός από την τεκνοθεσία που αναφέρθηκε και παραπάνω, είναι η ρύθμιση της ασυμφωνίας που προκύπτει εφόσον κάποιο τρανς άτομο με παιδιά προβεί σε αλλαγή στοιχείων ταυτότητας. Συγκεκριμένα, ενώ με τη διαδικασία που προβλέπεται από το νόμο αλλάζουν τα στοιχεία σε όλα τα νομικά έγγραφα του ατόμου, δεν ισχύει το ίδιο για τις ληξιαρχικές πράξεις και τα νομικά έγγραφα των παιδιών. Για τον νομοθέτη διατηρούν τις υποχρεώσεις της γονικής μέριμνας και το δικαίωμα να τα βλέπουν, ωστόσο αντιμετωπίζουν κωλύματα στο όνομα της διατήρησης της παραδοσιακής δομής της οικογένειας, τουλάχιστον στα χαρτιά, καθώς υπάρχει αναντιστοιχία των εγγράφων και συνεπώς καλούνται να αποδεικνύουν την διόρθωση των στοιχείων τους ώστε να προβούν σε οποιαδήποτε πράξη αφορά στο παιδί τους (Παντζαρτζίδη, 2021).

Τέλος, πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί καλούνται να λειτουργούν παιδοκεντρικά όσο εποπτεύουν διαδικασίες τεκνοθεσίας και αναδοχής. Στόχος είναι η

αποϊδρυματοποίηση, συνεπώς σε συνθήκες που αναγνωρίζεται το δικαίωμα της τεκνοθεσίας σε τρανς άτομα ή ομόφυλα ζευγάρια, θα πρέπει αυτά να κρίνονται βάσει των προτύπων και προδιαγραφών που θέτει η νομοθεσία για τις διαδικασίες. Άλλωστε, η κοινωνική εργασία προάγει την κοινωνική αλλαγή και την κοινωνική πρόοδο και θα πρέπει όταν έρθει η ώρα να σταθεί πρωτοπόρα στην ενδυνάμωση των τρανς ατόμων (Φραγκιουδάκη, 2020).

Ποια θεωρούν οι τελειόφοιτοι/ες ότι θα πρέπει να είναι η στάση του κοινωνικού λειτουργού σε ζητήματα προάσπισης και προαγωγής των δικαιωμάτων τρανς ατόμων

Άμεσα συνδεδεμένη με το παραπάνω, είναι η προσέγγιση που εκφράστηκε από τους/τις φοιτητές/τριες όταν ρωτήθηκαν για το που ένας/μία κοινωνικός/η λειτουργός πρέπει να εστιάσει όταν συνεργάζεται με έναν/μία τρανς εξυπηρετούμενο/η. Πολλοί/ές μίλησαν για διερεύνηση των αναγκών του ατόμου αλλά σε συνάρτηση πάντα με την ταυτότητα φύλου του, θεωρώντας αυταπόδεικτη την ανάγκη του ατόμου για στήριξη σε τομείς σχετικούς με την τρανς του ταυτότητα. Αξίζει να αναφερθεί πως βάσει του κώδικα δεοντολογίας, ένας/μία κοινωνικός/η λειτουργός καλείται να προασπίσει τα δικαιώματα του εκάστοτε εξυπηρετούμενου αλλά και να αναγνωρίσει την ανάγκη για ενδυνάμωση του ατόμου. Πάντοτε όμως σεβόμενος/η την ιδιωτική ζωή του και εξυπηρετώντας τις ανάγκες που του έχουν ζητηθεί. Άλλωστε, οι αδιάκριτες ερωτήσεις για την ταυτότητα φύλου ή η αυθαίρετη συσχέτιση της παρεχόμενης υπηρεσίας με την ταυτότητα φύλου αποτελεί διάκριση (Μοσχοβάκου και Ντάνη, 2018). Ταυτόχρονα, διάφορες οργανώσεις προάσπισης της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας (π.χ. Orlando LGBT+, Colour Youth), διαθέτουν οδηγούς για επαγγελματίες και μη ώστε να γνωρίζουν πως να εργαστούν με τρανς άτομα, καθώς και τι να αποφύγουν.

Ετοιμότητα τελειόφοιτων Κοινωνικής Εργασίας να εργαστούν με διεμφυλικά άτομα

Οι τελειόφοιτοι/ες του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα, δήλωσαν πως δεν αισθάνονται έτοιμοι/ες να συνεργαστούν ως κοινωνικοί/ες λειτουργοί με κάποιον τρανς εξυπηρετούμενο. Παρ' όλη την προθυμία τους και την θέληση τους, εξέφρασαν

έντονους προβληματισμούς για το επίπεδο των γνώσεων τους. Πράγματι, η ελλιπής ή ημιτελής γνώση σε θέματα και ανάγκες ευάλωτων ομάδων, μπορεί να έχει αρνητικά αποτελέσματα. Η χρήση καθημερινών λέξεων και εκφράσεων μπορεί να πυροδοτεί αίσθηση διάκρισης σε συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, και οι επαγγελματίες κοινωνικοί/ες λειτουργοί οφείλουν να είναι ενημερωμένοι και ευαισθητοποιημένοι (Ντάνη, 2018). Επιπλέον, όπως κάθε επαγγελματίας που καλείται να εξυπηρετήσει κάποιο τρανς άτομο, έτσι και οι κοινωνικοί/ες λειτουργοί πρέπει να γνωρίζουν την διάκριση μεταξύ σεξουαλικότητας και ταυτότητας φύλου, να αντιλαμβάνονται την μη δυαδικότητα του φύλου και να έχουν ενσυναίσθηση αναφορικά με τις ανάγκες και τα εμπόδια που καλούνται οι υπερπηδήσουν τα τρανς άτομα (Orlando LGBT+, 2022).

Σημαντική είναι τόσο η αναγνώριση των γνωστικών ελλείψεων όσο και η συνειδητοποίηση του πόσο επίφοβο είναι να αναλαμβάνει κάποιος/α κοινωνικός/ή λειτουργός άτομο το οποίο δεν έχει το υπόβαθρο να εξυπηρετήσει.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η κοινωνική εργασία ως επάγγελμα δεσμεύεται να προάγει την κοινωνική δικαιοσύνη, να υπερασπίζεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, να συνδράμει στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού και την εξάλειψη των στερεοτύπων. Για να επιτευχθεί αυτό, η προσωπική μελέτη και ενημέρωση είναι σημαντικό να ενδιαφέρει τους/τις μελλοντικούς/ες επαγγελματίες στα πλαίσια της συνεχούς εκπαίδευσης και επιμόρφωσης. Μέσω αυτών δύναται να αποκτηθούν και να ενισχυθούν οι απαραίτητες γνώσεις σε θέματα όπως η διεμφυλικότητα, η ταυτότητα και έκφραση φύλου καθώς επίσης γίνεται σαφές ότι η διεμφυλικότητα δεν συνδέεται με τον σεξουαλικό προσανατολισμό και δεν αποτελεί ψυχική ασθένεια. Παράλληλα, αυξάνοντας την γνωστική τους επάρκεια σε θέματα διεμφυλικότητας θα ενισχύσουν τις δεξιότητες τους για συνεργασία με τρανς επωφελούμενους, μειώνοντας έτσι το αίσθημα της ανασφάλειας που διακατέχει πολλούς/ες φοιτητές/τριες.

Είναι επίσης σημαντικό να θυμόμαστε πως αν και η εκπαίδευση για τους/τις κοινωνικούς/ες λειτουργούς είναι μια διαδικασία συνεχιζόμενη, ξεκινάει από το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας. Ως εκ τούτου είναι σημαντικό να δημιουργηθούν μέσω του πανεπιστημίου οι κατάλληλες βάσεις για την διαδικασία αυτή. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την εκμάθηση του νομικού πλαισίου που αφορά στα τρανς άτομα ενώ παράλληλα κάτι που θα λειτουργούσε βοηθητικά όσον αφορά την ενίσχυση των γνώσεων των φοιτητών είναι η διοργάνωση ομιλιών ή ημερίδων. Η θεματολογία αυτών των ομιλιών και ημερίδων να αφορά στην διεμφυλικότητα και τις ταυτότητες φύλου με ομιλητές άτομα που έχουν λάβει κάποια εξειδίκευση πάνω σε ζητήματα που αφορούν συγκεκριμένα την τρανς κοινότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΤΥΠΗ

- Γαλανού, Μ. (2014). *Ταυτότητα και έκφραση φύλου ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*. Αθήνα: Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών.
- Ιωακειμίδης, Β., Lavalette, Μ., Παπαδάκη, Ε., Μπιθουμήτρης, Γ., Jones, C., Panketh, L., Τελώνη, Δ., Πενταράκι, Μ., Σιακαβέλλα, Ε., Γιάννου, Δ. και Σπανέας, Σ. και Ferguson, I. (2012). *Κοινωνική Εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη. Ριζοσπαστική και Κριτική Θεωρία, Πρακτική, Παραδείγματα*. Περιστέρι: Όμιλος Ιών.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ

- Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου. (2015). *Διεμφυλικά άτομα και νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου*, Αθήνα: Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Ανακτήθηκε από: https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/diakriseis/EKTHESI_Nomiki%20anagnorisi%20taytotitas%20fyloy.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 15/12/21
- Εφημερίδα της κυβερνήσεως της Ελληνικής δημοκρατίας. (2016). *Τεύχος πρώτο, Νόμος ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4443*. Ανακτήθηκε από: https://www.elinyae.gr/sites/default/files/2019-07/232A_2016.1481549797343.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 15/12/21
- Ελληνική Ψυχιατρική Εταιρεία (ΕΨΕ) (2015). *Θέση του Κλάδου Διαπολιτισμικής Ψυχιατρικής της Ελληνικής Ψυχιατρικής Εταιρείας για το Νομοσχέδιο Αναγνώρισης Ταυτότητας Φύλου*. Ανακτήθηκε από: <https://psych.gr/thesi-toy-kladoy-diapolitismikis-psychiatrikis-tis-ellinikis-psychiatrikis-etairias-gia-to-nomoschedio-anagnorisis-taytotitas-fyloy/> Ημ/νία πρόσβασης: 16/09/22
- Ηλιοπούλου, Χ., Νικολακάκης, Ν., Διακουμάκου, Φ., Γραμμενίδης, Κ. (2018). *Πρώτη πανελλαδική έρευνα για το σχολικό κλίμα – Έκθεση αποτελεσμάτων: Οι εμπειρίες της*

ΛΟΑΤΚ μαθητικής κοινότητας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αθήνα: Colour Youth. Ανακτήθηκε από: <https://www.colouryouth.gr/proti-panelladiki-erevna-gia-to-scholiko-klima-3/>

Ημ/πρόσβασης: 10/11/22

- Θεοφιλόπουλος, Θ., Παγάνης, Φ. (2019) *Η ΛΟΑΤ κοινότητα και τα μέσα ενημέρωσης: οδηγός για επαγγελματίες*. Αθήνα: ΜΜΕ ΚΜΟΠ – Κέντρο Κοινωνικής Δράσης και Καινοτομίας & Colour Youth Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας. Ανακτήθηκε από: https://www.colouryouth.gr/wpcontent/uploads/2019/06/%CE%97%CE%9B%CE%9F%CE%91%CE%A4%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%9C%CE%9C%CE%95_%CE%9F%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1%CE%95%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B5%CF%82.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22

- Θεοφιλόπουλος, Θ. και Σπίνου, Ε. (2015), *Ομοφοβία και Τρανσφοβία στην Ελλάδα: Ένας Οδηγός για επαγγελματίες αλλά και για κάθε ενδιαφερόμενο πολίτη*, Αθήνα: Colour Youth – Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας. Ανακτήθηκε από: <https://colouryouth.gr/wp-content/uploads/2016/06/Omofobia-Transfobia-stin-Ellada-Odigos.pdf> Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22

- Μοσχοβάκου, Ν. και Ντάνη, Σ. (2018), *Διακρίσεις λόγω ταυτότητας φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού: δεδομένα, θεσμικό πλαίσιο και ποιοτική διερεύνηση*. Αθήνα: ΚΕΘΙ. Ανακτήθηκε από: https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2018/02/FINAL_publication_isbn.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 16/09/22

- Μπίθα, Μ. (2022). *Εμφυλοι προσανατολισμοί, διακρίσεις και διαδρομές του βίου*, Διπλωματική εργασία Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Ανακτήθηκε από: https://amitos.library.uop.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/6658/Bitha_%203032202001424%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y Ημ/νία πρόσβασης: 27/11/22

- Νάτση, Δ., Παπά, Θ. (2019). Η νομοθετική αντιμετώπιση των έμφυλων διακρίσεων στην Ελλάδα. Θεσσαλονίκη: Heinrich Böll Stiftung. Ανακτήθηκε από: https://gr.boell.org/sites/default/files/gender_study_lr.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 31/01/23
- Ντάνη, Σ. (2018). *Οδηγός Ευαισθητοποίησης για την Πρόληψη και την Αντιμετώπιση Εκφοβισμού σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου*, Αθήνα: ΚΕΘΙ. Ανακτήθηκε από: https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2018/06/%CE%9F%CE%94%CE%97%CE%93%CE%9F%CE%A3_2018.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22
- Παγάνης, Φ. (2019). *Οδηγός για νέα τρανς άτομα – Βασικές πληροφορίες για ζητήματα ταυτότητας φύλου*. Αθήνα: Colour Youth -Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας. Ανακτήθηκε από: https://transcare-project.eu/wp-content/uploads/2021/03/D.2.1-Analysis-Report_EN.pdf Ημ/νία πρόσβασης 10/11/22
- Παντζαρτζίδη, Α., (2021). *Η σύγχρονη κοινωνική, ιατρική και νομική θεώρηση της ταυτότητας φύλου, εν όψει του Ν. 4491/2017*. Μεταπτυχιακή εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Ιατρική Σχολή. Ανακτήθηκε από: <http://ikee.lib.auth.gr/record/331074/files/GRI-2021-30493.pdf> Ημ/νία πρόσβασης: 16/09/22
- Παπαδοπούλου, Λ., (2017) «*Η συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος στην εναρμόνιση του ψυχοκοινωνικού και νομικού φύλου*», σε Αναγνώριση ταυτότητας φύλου ενόψει του σχεδίου νόμου της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης Ανακτήθηκε από: <file:///C:/Users/andrew/Downloads/2017.pdf> Ημ/νία πρόσβασης: 04/03/23
- Συνήγορος του Πολίτη (2014). *Ποιόν έχω απέναντι μου - Οδηγός διαφορετικότητας για δημοσίους υπαλλήλους με σκοπό την καταπολέμηση των διακρίσεων*. Ανακτήθηκε από: <https://www.antigone.gr/wp-content/uploads/library/educational-material/gr/Diversity-guide-against-discrimination-addressed-to-public-employees.pdf> Ημ/νία πρόσβασης: 16/09/22
- Σωτηρόπουλος, Β. (2017), *Κριτική στο νομοσχέδιο για την ταυτότητα φύλου*. Ανακτήθηκε από: <http://elawyer.blogspot.com/2017/05/blog-post.html> Ημ/νία πρόσβασης: 04/03/23

- Σωτηρόπουλος, Β. (2022) *Τα δικαιώματα των ίντερσεξ ατόμων στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Heinrich-Boll-Stiftung. Ανακτήθηκε από: <https://gr.boell.org/el/2022/08/02/ta-dikaiomata-ton-intersex-atomon-stin-ellada> Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22
- Φραγκιουδάκη Μ., (2020). *Σκιαγραφώντας τον ρόλο του κοινωνικού λειτουργού των Περιφερειακών Ενοτήτων στην εφαρμογή και προώθηση των θεσμών της Παιδικής Προστασία. Υιοθεσία και Αναδοχή Σήμερα*. Περιφέρεια Δυτικής Αττικής. Ανακτήθηκε από: https://www.pde.gov.gr/gr/images/yiothesia_anadoxi_full.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22
- Χαμτζούδης, Ν. (2015), *Η νομική προστασία του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου: καταπολεμώντας τις διακρίσεις, τα εγκλήματα μίσους και τη ρητορική μίσους*, Αθήνα: Colour Youth – Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας. Ανακτήθηκε από: <https://colouroyouth.gr/wp-content/uploads/2016/06/Nomikos-Odigos-Pes-to-S-Emas.pdf> Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22
- Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2017). *Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου- Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Μέρος Α: Νομική Αναγνώριση της ταυτότητας φύλου*. Αθήνα: 18 Σεπτεμβρίου 2017. Ανακτήθηκε από: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c8827c35-4399-4fbb-8ea6-aebdc768f4f7/10212911.pdf> Ημ/νία πρόσβασης: 27/11/22
- Color Youth, (2016), *LGBTQ Ορολογίες*. Ανακτήθηκε από: <https://www.colouroyouth.gr/terms/> Ημ/νία πρόσβασης: 16/09/22
- On Eteron, (2021). *Έρευνα για την οικονομία και την κοινωνική δικαιοσύνη: Γνώμες, προτιμήσεις, αξίες [Dataset]. About People*. Ανακτήθηκε από: https://eteron.org/wpcontent/uploads/2022/02/Research_Eteron.pdf Ημ/πρόσβασης 08/10/22

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΕΝΤΥΠΗ

- American Psychological Association (APA) (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*.

- Heywood, A. (2007), *Πολιτικές Ιδεολογίες*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ

- American Psychological Association (APA) (2014). *Transgender People, Gender Identity and Gender expression*. Ανακτήθηκε από: <https://www.apa.org/topics/lgbtq/transgender>
Ημ/νια πρόσβασης: 16/09/22
- Babbie, E. (2015) *THE Basics of Social Research, Seventh Edition*. Boston: Cengage Learning
- Barker M. (2019). *Good Practice across the Counselling Professions 001: Gender, sexual, and relationship diversity (GSRD)*. British Association for Counselling and Psychotherapy: Leicestershire Ανακτήθηκε από: <https://www.bacp.co.uk/media/5877/bacp-gender-sexual-relationship-diversity-gpacp001-april19.pdf> Ημ/νια πρόσβασης: 16/11/22
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper, (Ed.), *APA Handbook of Research Methods in Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association. Ανακτήθηκε από: <file:///C:/Users/andrew/Downloads/Braun12APAHandbook.pdf> Ημ/νια πρόσβασης: 02/03/23
- Council of Europe (COE), *Sex and Gender*. Ανακτήθηκε από: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/sex-and-gender#19> Ημ/νια πρόσβασης: 08/10/22
- Donald A. and Howard E.(2022) *The right to freedom of religion or belief and its intersection with other rights* – ILGA-Europe, ILGA. Ανακτήθηκε από: <https://ilga-europe.org/report/the-right-to-freedom-of-religion-or-belief-and-its-intersection-with-other-rights/> Ημ/νια πρόσβασης: 04/03/23
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2016), *Gender reassignment*. Ανακτήθηκε από: <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1204> Ημ/νια πρόσβασης: 16/09/22
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2014). *Being Trans in the European Union: Comparative analysis of EU LGBT survey data*, Luxembourg: Publications Office of the European Union. Ανακτήθηκε από: <https://fra.europa.eu/en/publication/2014/being-trans-eu-comparative-analysis-eu-lgbt-survey-data> Ημ/νια πρόσβασης: 10/11/22

- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2014). *Η ζωή των τρανς ατόμων στην ΕΕ: Συγκριτική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας για τα άτομα ΛΟΑΤ στην ΕΕ*. Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.: Βιέννη.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2020). *A long way to go for LGBTI equality: Technical report, Luxembourg: Publications Office of the European Union*. Ανακτήθηκε από: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-technical-report_en.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22
- Hammarberg, T. (2009) *The 3rd Equality Summit – Co-operation for Equality. Equality in times of crisis: current challenges to equality in Europe*, Stockholm: Council of Europe Commissioner for Human Rights. Σελ. 4. Ανακτήθηκε από: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jspid=1539657&Site=COE> Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22
- Human Rights Campaign (HRC), *Sexual Orientation and Gender Identity Definitions*. Ανακτήθηκε από: <https://www.hrc.org/resources/sexual-orientation-and-gender-identity-terminology-and-definitions> Ημ/νία πρόσβασης: 08/10/22
- International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association (ILGA) (2014). *ILGA-Europe Glossary*. Ανακτήθηκε από: https://ilga-europe.org/sites/default/files/ilga-europe_glossary_final_170714_www.pdf Ημ/νία πρόσβασης 11/11/22
- International Federation of Social Workers (IFSW) (2018) *Global Social Work Statement of Ethical Principles*. Ανακτήθηκε από: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/> Ημ/νία πρόσβασης 11/11/22
- McCarty-Caplan, D. (2018) *LGBT-Competence in Social Work Education: The Relationship of School Contexts to Student Sexual Minority Competence*, Journal of Homosexuality. Ανακτήθηκε από: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00918369.2017.1310547?journalCode=wjhm20> Ημ/νία πρόσβασης 11/11/22
- Mallon, G. (2009). *Social Work Practice with Transgender and Gender Variant Youth Second edition* London: Routledge. Ανακτήθηκε από:

<https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203870907/social-work-practice-transgender-gender-variant-youth-gerald-mallon> Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22

- Orlando LGBT+ (2022). *Τι πρέπει να κάνουμε, τι οφείλουμε να κάνουμε*. Ανακτήθηκε από: <https://orlandolgbt.gr/ti-prepei-na-kanoume/> Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22

- Papadaki V., Ntiken A.(2022) *As a Trans Person You Don't Live. You Merely Try to Survive and Apologize Every Day for Who You Are – Discrimination Experiences among Trans Individuals in Greece*, Journal of Homosexuality. Ανακτήθηκε από: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00918369.2021.2020544?needAccess=true> Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22

- Summers R. (2017). *Social Psychology: How Other People Influence Our Thoughts and Actions*. Ανακτήθηκε από: https://books.google.gr/books?id=5nF1DQAAQBAJ&pg=PA232&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false Ημ/νία πρόσβασης: 08/10/22

- The Yogyakarta Principles (2014), *Principles on the application of International human rights law in relation to sexual orientation and gender identity* Ανακτήθηκε από: https://yogyakartaprinciples.org/wp-content/uploads/2016/08/principles_en.pdf σελ. 24. Ημ/νία πρόσβασης: 08/10/22

- Turner, L. Whittle, St. Combs, R (2009) *Transphobic Hate Crimes in the European Union*, Press for Change. Ανακτήθηκε από: https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/transphobic_hate_crime_in_the_european_union_0.pdf Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22

- Wareham, J. (2021) *375 Transgender People Murdered In 2021- 'Deadliest Year' Since Records Began*, Forbes. Ανακτήθηκε από: <https://www.forbes.com/sites/jamiewareham/2021/11/11/375-transgender-people-murdered-in-2021-deadliest-year-since-records-began/?sh=5f79ca2c321c> Ημ/νία πρόσβασης: 10/11/22

- Watson, R.J., Rose, H.A., Doull, M. Et al. (2019). *Worsening Perceptions of Family Connectedness and Parent Support for Lesbian, Gay, and Bisexual Adolescents*. Journal of Child

and family Studies 28, 3121–3131. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01489-3> Ημ/μια πρόσβασης: 10/11/22

- Westwood, S. (2022) *Religious-based negative attitudes towards LGBTQ people among healthcare, social care and social work students and professionals: A review of the international literature* Health & Social Care in the Community, 30(5). Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1111/hsc.13812>. Ημ/μια πρόσβασης: 05/01/23
- World Health Organization (WHO). *Gender and Health*. Ανακτήθηκε από: https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1 Ημ/μια πρόσβασης: 08/10/22
- World Health Organization (WHO). *Gender incongruence and transgender health in the ICD*. Ανακτήθηκε από: <https://www.who.int/standards/classifications/frequently-asked-questions/gender-incongruence-and-transgender-health-in-the-icd> Ημ/μια πρόσβασης: 08/10/22
- Zaliznyak M, Yuan N, Bresee C, et al. (2021). *How Early in Life do Transgender Adults Begin to Experience Gender Dysphoria? Why This Matters for Patients, Providers, and for Our Healthcare System*. The Journal of Sexual Medicine 2021;9:100448 Ανακτήθηκε από: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8766261/#_ffn_sectitle Ημ/μια πρόσβασης: 10/11/22

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

A. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ/ΕΡΩΤΩΜΕΝΗΣ

1. Ηλικία
2. Φύλο
3. Εξάμηνο φοίτησης
4. Άλλες σπουδές
5. Θρησκεία
6. Γνωριμία με τρανς άτομα

B. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

1. Γνωρίζεις τι ισχύει στην Ελλάδα σχετικά με την νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου των τρανς ατόμων;
2. Πώς σου φαίνεται το γεγονός ότι στην Ελλάδα για να διορθώσει κάποιο τρανς άτομο το όνομα του στα κρατικά έγγραφα χρειάζεται α) πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα και να είναι άγαμο β) αν η ηλικία του είναι από 17 έως 18 χρειάζεται την συγκατάθεση των γονέων ή κηδεμόνων του γ) αν η ηλικία του είναι από 15 έως 17 χρειάζεται πέραν της συγκατάθεσης γονέων ή κηδεμόνων να περάσει και από μια επιτροπή ειδικών.
3. Πώς αξιολογείς τις γνώσεις σου πάνω σε ζητήματα διεμφυλικότητας και δικαιωμάτων των τρανς ατόμων;
4. Από που αποκόμισες αυτές τις γνώσεις;
5. Έχεις να προτείνεις κάτι σχετικά με την εκπαίδευση των φοιτητών/τριών για θέματα διεμφυλικότητας;
6. Σε διάφορα μέρη του κόσμου η τρανς ταυτότητα συνδέεται με την ψυχική ασθένεια, τα τρανς άτομα υπόκεινται σε θεραπείες με στόχο την τροποποίηση της ταυτότητας/ έκφρασης φύλου, ή υπόκεινται σε ψυχιατρική

εκτίμηση για να έχουν πρόσβαση σε ορμονοθεραπεία ή χειρουργικές επεμβάσεις.
Ποια η δική σου άποψη για αυτό;

7. Ποια είναι η γνώμη σου για την αναδοχή/τεκνοθεσία παιδιών από τρανς άτομα; Αν υποθέσουμε πως εργάζεσαι ως κοινωνικός/η λειτουργός και ασχολείσαι με αναδοχές και τεκνοθεσίες και είχες να επιλέξεις ανάμεσα σε έναν τρανς και έναν μη τρανς υποψήφιο γονέα, ποιες οι σκέψεις σου;

8. Πώς αισθάνεσαι στην σκέψη ότι θα δουλέψεις με ένα τρανς άτομο; Κατά πόσο αισθάνεσαι έτοιμος/η να συνεργαστείς μαζί του/της;

9. Που κατά τη γνώμη σου θα πρέπει να εστιάσει ένας κοινωνικός λειτουργός στα πλαίσια της δουλειάς του με τρανς άτομα;